

R Á K O S I J E N Ő  
A P U B L I C I S T A

ÍRTA

SÍKABONYI ANTAL

1930

G E R G E L Y R. K I A D Á S A

Budapest, V., Dorottya-utca 2.

Fővárosi Nyomda Rt.

*Rákosi Jenő halálának évfordulóján a rádióban tartott előadásból bővült ki e tanulmány, amely Rákosi Jenő élete és művei című emlékkönyvben jelent meg. Rákosi Jenő emlékét ma nem lehet eléggé idézni, s különösen hírlapírói működéséből erőt meríteni minden alkalommal nemzeti erőink gyarapodását jelenti: ez a gondolat vezette a kiadót e külön kiadásban.*

*Édesanyámnak*

Támadták. Dicsőítették. A legnagyobbak hódoltak előtte. Emlékezetesek a szavak: „Mikor két öreg ember, aki élete munkáját látta összeomlani, nem esik kétségbe, akkor senkinek nincs joga kétségbe esni.” E szavakkal Apponyi Albert gróf köszöntötte Kisfaludy Társasági tagságának ötvenéves jubileumán. Herczeg Ferenc az ünnep áhítatában úgy véli, az ő igéivel van tele a levegő. Prohászka Ottokár „az egyház, a társadalom, intézmények, az egész magyar nemzet” nevében mond köszönetet neki az általa teremtett Otthon Kör huszonöt éves jubileumán. Az ország kultuszminisztere, Klebelsberg Kunó gróf, áldja a „tüneményes nagy tehetséget”, amelyre olyannyira szüksége van „a szenvedő, küzdő és erős hittel előretörő nemzetnek”, az Akadémia a Bródy-jutalommal tünteti ki.

A támadások, amelyek egyre jobban gyengültek, a magasztalások, amelyek egyre erősödtek, az akadémiai jutalom, amelyet eddig egyedül ő nyert el, mint publicista: mind egyaránt az újságíró tollának szóltak.

A sixtusi kápolna freskóján a Teremtés Ura kinyújtja karját s ujja hegyének érintésétől élet támad. Rákosi Jenőnek újságírói tolla nyomán világosság támadt a sötétségben, hit fakadt a mi hanyatlott földünkön. A legtöbbet tette. Küldetése volt. Az ő újságírói tolla vigyázott hitünkre, magyarságunkra. Az utolsó évtized minden magyar érzésének ő adott legegységesebb hangot. A magyarság minden érzése, vágya benne inkarnálódott.

Még most is jönnek messze vidékekről fiatal diákok, egyszerű falusi emberek, hátukon elemőzsiával, jönnek gyalogosan, esőben, sárban, lerongyolt cipőben, hogy virágot hintsenek a friss sírra, s fogadalmat tegyenek ott. Szívük felett Rákosi Jenő kivágott cikkeket hordozzák. Nem hinném, ha nem találkoztam volna magam is ilyen zarándokokkal a Pesti Hírlap szerkesztőségében. Rövid életre szánt hírlapi cikkek még nem éltek tovább ennyire eleven életet, szerzőjük halála után.

Egyes jelszókra, eseményekre, egyes nagy és egykor hangos nevekre ha emlékszik már csak a mai nemzedék abból az időből, amikor Rákosi Jenő, a publicista, pályájára indult. Provisorium. Kiegyezés. Felirat. Határozat, Konzervatívok, bal-, balközép-párt. Határ-örvidéki erdőpárt. Keleti vasúti párt. Úrbéri és szőlődézsma váltságok. Emancipáció, népoktatás. Ragyogó nevek: Kossuth, Széchenyi, Deák Ferenc, Kemény, Eötvös, Jókai. És

mások, akikről nem is tudánk, ha nevüket a Pesti Napló hasábjain márványba nem faragja Kemény Zsigmond nehéz tolla, ha nevüket Eötvös József körmondatai fényel nem övezik, ha nem vet rájuk ragyogást A Hon-ban Jókai színes, költői nyelve. És az események! Boszniai okkupáció. Természeti csapások, amelyekre Tisza az orvosságot az alkotmányosságban kereste. Korrupciók, amik még Lónyayt is elsodorják; Földosztó agitációk, munkásmozgalmak, nemzeti mozgolódások. Balázsfalvai eset, turócszentmártoni pánszláv gyűlés, határőrvidéki forrongás. Könnyű volt elnyomni őket. Dolgozott az aulikus szervilizmus, s fáradóban a kuruckodás a sok száz éves ellenség ellen. Az alkalmazkodók aranykora ez. S dolgozhatott könnyen a kémekek serege is. A külföldi nagy átalakulásokról nagyrészt itthon készült táviratok tájékoztatnak. Pest-Buda népessége gyarapszik, de gyarapszik Amerika is a magyar népből. Kortesnóta soha ennyi, de népdal alig. A néplélek szunynyad. A föld mélye alattunk morajlik. A millénium szórja hátra, előre görögtüzes fényét. S fényben, borulásban szakadatlan lobogtatja fölöttünk Rákosi Jenő az ő nagy hitével, mint valami szentséget a harmincmillió magyar álmát.

Soha még múlt oly hirtelen messzeségbe nem tűnt, mint e közelmúlt, alig több mint félszázad megannyi eseménye napjainktól.

S e messze tűnt események kezdeténél ott állott már hírlapírói tollával a fiatal Rákosi Jenő. Jelszók, emberek, események változtak, elmúltak. Cikkeiben azonban mindnek ott a nyoma: tollával végig kíséri az eseményeket.

Küzd, harcol. Sebeket oszt, sebeket kap. Kormányokat bomlaszt, kormányokat erősít. Embereket dönt le, embereket emel fel. Keze-nyoma ott van mindenütt. Sok küzdelem, végzetes összeomlások után nagy küzdelmet vív magában is: élete végén a Habsburgok ellen fordul: így lesz mind nagyobb tömegek érzéseinek kifejezője. S hosszú harcok után megszűnik számára minden kis ellenség, csak egy marad: a magyarság ellensége. S szent tüztől hevítve, elhagyva múltját, el legitimizmusát, mindegyre jobban neki hevülve, pátriárkái korában is fáradhatatlanul, a küzdők élén küzd nemzete igazáért.

A pártok emberéből, örökre letűnt csetepaték után a nemzet vezére lett.

A hírlapírói toll hőse ő.

Rákosi Jenő hírlapi cikkeiből hat kötet válogatott gyűjtemény jelent meg eddig. Az első *A magyarságért* cím alatt. Aztán két kötet került az olvasók elé *Tiszavirág* címen. A tizenkét kötetben megjelent munkái sorában három kötetben vannak a *Tárcák és cikkek*. A hetedik kötet most van megjelenőben *Alakok a múlt ködében* címmel. A *Tiszavirág* két kötetében 1916. november végétől 1919. március közepéig írott cikkeit találjuk együtt. Összesen, csupán e két kötetben négyszáztizenthat cikk! Két év és mintegy három hónap termése. E, külső és belső csapásoktól sújtott, szörnyű és legszörnyűbb időkben, amikor érezni és gondolkodni is képtelen volt a dermedt szív és agy: Rákosi Jenő átlag minden második nap írt egy cikket e kötet tanúsága szerint. Pedig e két kötetben még nincs is együtt minden megnyilatkozása ez időkből. Azonban e kötetekbe, — sajnos — belecsúsztak mások tollából írott cikkek is, jellemző példaképpen Rákosi Jenő nagy hatására, amely hangban, stílusban a mesternek megtévesztésig hű utánzására csábított kiváló írókat is. A többi kötetek közel ötven év terméséből vannak összeválogatva. A *Tárcák és cikkek*, valamint az

*Alakok a múlt ködében* című kötetek összeválogatásában e sorok írójának is része volt. Nehéz volt a válogatás a közel ötven év tengernyi terméséből. De viszont könnyű is, mivel Rákosi Jenő szeme előtt történhetett. Ő kihagyásra ítélt egyes cikkeket, viszont mások az ő kívánságára kerültek a kötetekbe. Így csupán e kötetekből is elég hű képet nyerhetni Rákosi Jenő újságírói munkásságáról: együtt vannak bennök a legjellemzőbb írások. Maga Rákosi Jenő kalauzol bennünket ötven év termésének rengetegében.

Megismerjük a nagyokat. Nagyszerű, majd szomorú tájakra vezet, események zúgnak el mellettünk, az út végén fáradtak vagyunk: de szívünk hevesebben dobog. Tanulságosabb utat nem tehattünk volna. Azonban figyelmünket inkább az emberek kötik le, mint az események. Rákosi Jenőt, mint a renaissance nagy mestereit, elsősorban az alakok érdeklik. Ebben a drámai költőnek, embereket, lelki összeütközéseket ábrázoló érdeklődése is megnyilvánul. Események, tájak, jobbára mint díszletek, kulisszák, mint háttér szerepelnek. Alakok, élők és elmúltak, akik megelevenednek előttünk, s szavaik, mozdulataik, tetteik izgatják őt és izgatnak általa bennünket is. Csodálatos kalauz. Tele vagyunk az ő szavaival.

E kötetekről írja *Emlékezései*-ben: „Mondhatom, hogy már a tömegükkel is agyonnyomják az embert ezek a cikkek. Aki bármi oknál fogva érdemesnek tart arra, hogy velem foglalkozzék: ezekből ismerhet meg teljesen. Bennök van irodalmi, esztétikai, politikai és társadalmi hitvallásom. Bennük van négy évtized politikai és irodalmi légköre. Művekről, emberekről, eseményekről, irányokról számolnak be úgyszólván napról-napra. Tükörképei e cikkek negyven év benyomásainak, majdnem történetének úgy, ahogy egy ember szemének szemhártyájára rávetődtek. Sok háború és hadakozás van bennök s nem egyszer fog az olvasó szeme megakadni azon, hogy egy-egy alakját a közéletnek igen élesen támadom valamely esetben, akit más esetben lelkesen tudtam ünnepegni. Előfordult, hogy a közvéleménnyel is szembeszálltam, ha úgy éreztem, hogy méltatlanság ért, és ha diadalszekéren hordoztak is meg valakit és egetverő lármával töltötték is meg az utcát, az én szavam mindig belesüvített a zajba, ha ellenkező volt a véleményem. Egyszóval a leg-tarkább változatosság és független egyéni meggyőződés könyve mindig a könyv, mely cikkeimet tartalmazza. Úgy magamba szállva, el is fog néha a félelem, hogy nem kerekedik-e munkásságomnak az a része, melyet a napi forgalom számára írtam, azok fölé, amelyekről azt hittem, hogy a halhatatlanság számára készültek.”

Rákosi Jenő hírlapírói országútján két határkövet látunk, bárha ez a csodálatos, egyenes s végig emelkedő út teljesen egybe is folyik. Az első határkő a Pesti Naplónál és a Reformnál töltött fiatal, küzdő éveket választja el a Budapesti Hírlap évtizedeitől, a második határkő a teljesen felkészült, teljes fegyverzetében küzdő Rákosi Jenő e harcok évtizedeit zárja le. Utána jön a Pesti Hírlapnál töltött pár csodálatos év. Itt az ifjúi hévvel hadakozó nyolcvan éves bölcs áll előttünk, a vezér. Ennek a pár évnek minden fényessége egykor, úgy lehet, e magyar újságírói toll lesz.

Rákosi ifjúkora a magyar újságírás vaskorára esik. A mi hírlapirodalmunknak nincs messzi múltja. Magyar életre, magyar kultúrára, magyar megmozdulásra, s ami mindezzel egyet jelentett: magyar hírlapokra nem jártak nálunk jó idők soha. Alig több száz évnél, hogy az egyik első hírlap közli a császári rendeletet a magyar nyelv eltiltásáról, az isko-

lák német tanításáról. Már ekkor megindult a lapokban a félénk küzdelem, később erősebb Kazinczyval, a magyarságért: a magyar sajtó már születésekor eljegyezte magát a küzdelmmel a magyarságért.

De a nagy politikai, társadalmi átalakulások szele mind erősebben érzett. S ezen az átalakuláson munkáltak a legjobbak már kezdetben, s később még inkább, amikor erre teret nyújtott Kossuth *Pesti Hírlap*-ja, amelynek megindulása (1841) új korszakot teremtett hírlapirodalmunkban. A szabadságharc előtt négy évvel Szalay László vette át a Pesti Hírlap szerkesztését. Azonban akik ekkor vezették, irányították a lapot, nem voltak publicisták. Tudósok, költők voltak.

Jött 1848. Újjá született hírlapirodalmunk is. A cenzúra megszűnt. Egymás után indulnak meg új és új lapok. Elevenség, mozgalom támad. Az események bírálata jogaiba lép. A szabad hang, kritika szinte kiárad a még szűk mederből. Megannyi izgalom: bőven a gyűjtő anyag.

*Kossuth Hírlapja* jelentette az újabb fejlődést. Kossuth nem tudott meglenni anélkül, hogy ne hirdesse hírlapban is eszméit. „Én végezve hivatalomnak napi szakmányát – írja előfizetési felhívásában, – pihenés helyett szívem lángjába mártandom tollamat, hogy hírlapom hasábjai megvigyék országszerte a nemes lelkesítés hangjait s visszhangot költsenek.”

Kossuth két hírlapjával kezdődik voltaképpen a sajtó hatalma. Alig több, mint egy emberöltővel ezelőtt. S ezt a hatalmat érzi mindenki: radikális, konzervatív, mérsékelt egyaránt. És, sajnos, érzi a hatalom is. Jött rövidesen újra a cenzúra, szerkesztői kinevezés, zaklatások, bilincs, börtön. Ellenünk fordult újból minden. Mikor megindul a Pesti Napló, alig egy évre a szabadságharc leverése után, még az orosz cár is beleavatkozik a dologba. „Mire való Magyarországon napilap?” – írja az osztrák külügyminiszternek, s követeli beszüntetését. De ez a lap egy húsvéti cikkel, mintegy másfél évtized múlva az országot új élet elé fogja vezetni, s e hírlapi cikk szerzőjének halálakor koporsójánál majdan a királyné fog könnyezni. De még messze vagyunk ettől az új élettől. Ennek az új életnek az irányításában talán a legnagyobb szerep Rákosi Jenőre vár.

Mikor Pestre jön Rákosi Jenő, Pest lakosságának 70 százaléka nem beszél magyarul. A megmaradt 30 százalék pedig rosszul beszél magyarul. Politikánkban: Deák Ferenc, Kemény Zsigmond báró keresik a békés megoldást, amire a hatalomnak nagyobb szüksége volt, mint a küzdelmekben kimerült nemzetnek. Sajtónk tekintetében: (a Pesti Napló köré csoportosulnak, akik az újjáalkotás munkájához hivatást, kedvet, erőt éreznek magukban és tollukban. Deák, Kemény, Eötvös, Andrássy, Lónyay, Falk Miksa és még néhányan. Kossuth tűzszlop-lángja világít, de messziről, – ő maga mindinkább tétlenségre kényszerül.

Rákosi már túl van az *Aesopus* sikerén. Megízlelte a dicsőség mámorát. Lelkében valami hallatlan munkaerő, tettvágy. Keresi a teret munkaerejének, tettvágyának kielégítéséhez. És az tárul bőven. „Odalett az emberek vetése”, nemrég zokogta Vörösmarty, – pusztul a magyarság. És mert keresi a munka lehetőségét, csak természetes, ha a Pesti Naplóhoz, Kemény Zsigmond báró szerkesztő mellé szegődik, és csak természetes, ha Deák Ferenc katonájának csap fel, hogy élete végén a Kossuth eszméit hirdető lord Rother-

mere mellett, a Habsburgok örök letűnését valló Mussolini hitével a revíziónak legyen apostola.

De messze még az út idáig. Addig még sok harc, küzdelem vár Rákosi Jenő tollára. A Pesti Naplóhoz Kemény Zsigmond hívta száz pengő fizetéssel. Nem azért ugyan, hogy hírlapi cikkeket, hanem hogy színdarabokat írjon. Nagy tisztesség volt ez akkor. Ifjan bejutni Kemény Zsigmond báró mellé, a bölcsek tanácsába. Itt nincs protekció. Mi hozzá képest egy mai egyetemi tanárság, akadémiai tagság? Jó iskolába került. Bár egyelőre csak a *Bécsi dolgokon* köszörüli hírlapírói tollát. Ez volt rovatának a címe. De a bécsi események mellett egy-egy támadást már tesz a balközép és lapja, A Hon ellen. Elemében azonban akkor lesz, amikor az 1869-iki képviselőválasztások előkészítésére szükségesnek látta a nehézkes Pesti Napló, hogy egy fürgébb esti kiadás induljon a guerilla-harcokba, és az új lap szerkesztőjének őt tették meg. A Pesti Naplónak ebben az esti kiadásában vívta első harcait Rákosi Jenő, nemcsak személyek, mint a heves, szenvedélyes Csernátony ellen, hanem eszmék, nevezetesen a kiegyezés mellett. És győzött is. Azonban a győzelem után (1869. jún.) lapja megszűnt, s néhány hónapra rá az anya-laptól is megvált, amikor a Századunk a Pesti Naplóba beleolvadt.

Az *Aesopus* írói dicsősége után megismerte a hírlapírói harcok mámorát is, a szellemi fölény diadalát. S ezek nem olyan érzések, amiktől szabadulni lehet. Nem is maradtak el tőle élete végéig. Sőt csak egyre fokozódtak. Emlékezéseiben hálás szavakkal emlékszik vissza első szerkesztőjére, Kemény Zsigmond báróra, a nagy emberre, s lenyűgöző hatására.

De Rákosi Jenő már benne volt a harcokban. Nem tudta soká pihentetni tollát. S erre, alig egy hónappal azután, hogy megvált a Pesti Naplótól, kínálkozott is alkalom. Ráth Mór egy Deák-párti független napilap megindításához keresett szerkesztőt. Gyulai Pál Rákosi Jenőt ajánlotta, s ő vállalta is örömmel a szerkesztést. Így született meg a *Reform*. Már a címmel is jelezni kívánta, hogy valami újat akar. Olyat, ami még nem volt. Keményt jóformán csak a politika érdekelte. S ez rá is nyomta bélyegét lapjára. Rákosi figyelme azonban mindenre kiterjedt, a nemzeti és társadalmi élet mindennemű megnyilvánulására. Kemény munkatársai doctraire-ek voltak. Nehézkesek. Elméletekből szűrődött le felfogásuk és véleményük a tárgyról, amiről éppen írtak. Rákosi munkatársait a *Kávéforrás* írói közül verbuválta. A Kávéforrásnak nevezett kávéház volt a találkozóhelye a bohém fiatalságnak. Azonban ezek a bohém fiatalok mindnyájan komolyan dolgoztak, tanultak, készültek a jövőre. Nevük még alig volt ismert, de legtöbbjükre nevezetes szerep vár rövidesen az új Magyarország irodalmában, politikai életében és sajtójában. Tehetségük iránya különböző. Azonban sokban egyező is. Mind valami újat akart, tele voltak eszmével, tervvel. Mindnyájuk szerelme az új Magyarország kiépítése volt kultúrájában, nyeívebéh, magyarságában. S tele voltak mindnyájan nyugati szellemmel. S ami a legfontosabb, füрге tollúk volt. És mindig a közvetlen benyomás hatása alatt írtak. Ők segítettek – Dóczi Lajos, Bérezik Árpád, Beksits Gusztáv, Kaas Ivor báró, Salamon Ferenc, Csepreghy Ferenc, Toldy István, Kecskeméthy Aurél, Csukássi József, Ágai Adolf – megteremteni az új lapot Rákosi Jenőnek, köztük már akkor az elsőnek, akinek tekintélye, elismert neve volt, akitől már félték. S Rákosi, úgy amint tervezte, meg is csinálta a lapot. Legyen a lap politikájában határozott,

jól értesült az itthoni és a külföldi eseményekről egyformán, komoly és harcos, azonfelül legyen irodalmi, tele szellemmel, eredetiséggel, függeséggel. Legyen egy kicsit angol, egy kicsit francia: mindenek felett azonban magyar. Felvértezve és felkészülve mindennel az új Magyarorszáért. Az első és akkor szinte megfoghatatlan újítás az volt, hogy a szerkesztőségi záróra kitolódott éjfélig. Ennek előtte ugyanis este hétkor már készen voltak a a lapok Magyarországon. A munkatársak délután ötkor már elszéledtek. S történhetett öt óra után bármily esemény: maradt másnapra. A világ azért nem dült össze. A világ azonban haladt: s a mi kis világunk élén nagyrotörő álmaival törtetett előre az új szerkesztő.

A *Reform* legnagyobb és legszebb küzdelme a francia-német háború idején a francia rokonszenv felébresztése volt. Szakadatlan hévvel, tüzrel izgatott a franciák mellett és a németek ellen. És az érvek egész fegyvertárával igyekezett meggyőzni a közvéleményt felfogásának helyességéről. És ez akkor is bűn volt érthetetlenül, és talán bűn ma is vizsgálni az igazságot nemes küzdelmében. Azonban nem volt egyedül ebben a harcban a *Reform*. Később Emlékezéseiben ugyan azt írja Rákosi Jenő, hogy egyedül vívta e harcát. Azonban nem így volt. Ebben a küzdelemben fegyvertársa Jókai. A nagy álmodó, miközben legszebb regényét, az *ATanyember*-t írja, váteszi sorokban szól a francia-német háborúról. Tele lelkesedéssel üdvözli a francia köztársaságot, s „ha a német nemzet – írja Jókai A Honban – a győzelem után mérsékletet tanúsít, úgy vétek és öngyilkosság volna a francia nemzet részéről, ha nem sietne békét kötni. Ha azonban a német nemzet a francia császár seregei fölött nyert győzelmet Franciaország megalázására akarná kiaknázni. . . , végtelen borzalmak korszakát idézi fel az egész világrészre.”

Azonban hiába hirdette Jókai a francia barátságot, rövidesen aláveti magát a németbarát Tisza Kálmán akaratának. S tolla, amely reggelenkint a svábhegyi lombos fák alól a felhőkbe ragadja, nemsokára esténkint a szerkesztőségben parádés paripa lesz, hogy a politikus az ő gyanús podgyászát vele vonzoltassa és ragyogtassa szerte az országban. Ilyen fényűzést is csak egy szegény kis nemzet engedhet meg magának.

Ebben az időben körülbelül ilyenfajta hiabavaló fényűzést teljesített Rákosi Jenő tolla is. A pártszellem tobzódik. Határtalan gyűlölködéssel, vádaskodással tele a közélet. Rákosi élvezi a harcot. Magáért a harcért. S mert élvezi tolla villogását, szelleme hadakozó erejét. Híve a végsőkig Lónyaynak, de lehetetlen, hogy ne lássa a korrupciót, amely Lónyay nevéhez fűződik. A pártszellem leküzdésére indult a *Reform*. S egyszerre a párt-harcok legmagasabb hullámhegyén találja gályáját Rákosi. A gálya rakománya bizony jó-részt a tengerbe veszett: az idealizmus. S a gálya is megsérült a viharban. A kormányos azonban rendületlen, a hit ép benne: csak csalódnia kellett. Nem a pártokban, emberekben: tisztában van ő a pártok, politikusok értékeivel, érdemeivel. Idealizmusát érte ekkor az első seb, amely csak arra lesz jó, hogy később idealizmusában, egyre erősebben, élete végéig a végletekig kitartson. Egyelőre azonban hátat fordít a szerkesztői dicsőségnek. És én azt hiszem, ezt nem a fúzió tette, nem az, hogy pártja megszűnt, hanem egy kicsit a – csömör és a jóllakottság érzése. Jókainak könnyű volt: ő álmodozott tovább regényeiben. Rákosi a tettek embere. Bár éjjelente mindig a szépirodalomhoz menekült s írta darabjait, tett-ereje, meddő harcotól elfordulva, kielégülést keresett.

Így alapította meg a Népszínházat és felvirágoztatta akkor, olyan időben, amikor

csak egy magyar színházunk volt, de az is állandóan üres, s volt egy német színházunk, amelyet pedig rendszerint megtöltött publikuma. S azt a munkát, aminek szolgálatába állította tollát, mint újságíró és mint szerkesztő, azt, mint színházdirektor folytatta tovább. Mindenek előtt arra volt szükség, hogy Pest legyen magyar nyelvében és érzésében. Ezt a célt szolgálta most Rákosi Jenő, és szolgálta példátlan sikerrel, s talán teljesebben és nagyobb eredménnyel, mint szerkesztő tehetne volna abban az időben. Emlékezéseiben méltán tekint vissza büszke önérzettel életének erre az idejére. Itt, színházában „tanult meg – írja – a pesti ember magyarul nevetni és magyarul sírni. De ennél többet tett. Hatévi direktorsága alatt megváltozott Budapest képe.

Rákosi a színházigazgatással elérte célját. Budapest eladdig nem remélt méretekben magyarosodott. Bárcsak az intézmények, a közszellem, az egész ország lenne olyannyira magyar. Erre a csodatevésre azonban mégsem elég egy színház. A Reform megedzette tollát, megismerte a pártokat, embereket, a színház új dicsőséggel övezi nevét. A cél még messze, A közélet azonban forr. Rákosinak vissza kell térnie első szerelméhez, a hírlapíráshoz. A sasnak szárnyalás kell, ki a falak közül, viharba, magasba.

S erre rövidesen került is alkalom. A Pesti Hírlapnál a kiadó és a szerkesztőség összekülönbözött, s néhány napra rá a szerkesztőség egy része, Csukássy Józseffel élén, már új lap megjelenését hirdette. Ez a lap volt a *Budapesti Hírlap*, amelyet Rákosi Jenő kezdetben Csukássy Józseffel közösen szerkesztett, később pedig egyedül. Az első szám 1881 június 16-án jelent meg. Nevezetes dátum. A hírlapírás történetében új korszak indul meg. De új fejezet kezdődik Rákosi Jenő életében is. Bárcsak annyiban, hogy mind az a tapasztalat, amit mint szerkesztő, író, színházigazgató, politikus szerzett hosszú éveken át, most fog virágzásba borulni. A Pesti Naplónál, Reformnál kitűzött célok felé most újult erővel, férfikora teljességében tör.

„Negyvenhárom esztendőig voltam a lap kötelékében, mint tulajdonos, mint szerkesztő, mint munkatárs. Alapítottam, vezettem és írtam a szó szoros értelmében. Nagy csatákat vívtunk, sőt hadjáratokat küzdöttünk végig és hadakoztunk mindenkivel, a tróntól kezdve az utca tömegéig. És a trónért is és a tömegért is. És minden harcunkban egyért: a magyarságért.”

„Három M volt a jelszavunk – írja másutt, mikor negyven évét ünnepelte a Budapesti Hírlap: – magyarul, magyarosan magyarán . . . ahol ezért küzdött valaki, bárki, az erőt, amely a mienk volt, annak segítségére vittük ... harcba mentünk amellé, akinek táborában ideálunkat, a nemzeti eszmét láttuk. . . S ma itt vagyunk, viharokban megtépett zászlókkal, sebhelyekkel is beborítva, de most is annak az eszmének hű, tiszta, önzetlen szolgálatában, melyet pajzsunkra rajzoltunk, amikor negyven évvel ezelőtt utunkra indultunk:

Szolgálatában a teljes magyar címernek.

Szolgálatában az egységes magyar nemzetnek.

Szolgálatában az egységes magyar birodalomnak.

Szolgálatában a szent korona eszméjének és sértetlenségének.

Szolgálatában az ezeréves magyar alkotmányoknak.

Szolgálatában a hagyományos magyar szabadságnak.

Szolgálatában a magyar állampolgárok egyenjogúságának válogatás nélkül, akár vallás, akár faji származás szerint.

Szolgálatában a magyar nyelvnek, mely ránk nézve a nemzet, a korona, a birodalom egységét és életét jelenti.

És szolgálatában a nemzeti kultúrának, amely a mi hódító fegyverünk békében, és a magyar kardnak, amely a mi fegyverünk minden erőszak ellen.

És szolgálatában a világtörténeti hivatásnak, amelyért az isteni Gondviselés minket Ázsiából kihozott, erre a szent földre telepített, ahol a hivatásunkat ezer éve teljesítettük, mert erre semmiféle más faj kétezer éven át nem bizonyult nálunknál alkalmasabbnak.”

Gyönyörű program. Nem Rákosi Jenőn múlt, ha ez a program szinte egészében ma is épp olyan új, épp olyan új cél lehet, mint volt negyven év előtt.

Az első, amit elért a Budapesti Hírlappal: modern hírlapot teremtett. A Reformnál éjfélkor zárult a lap. A Budapesti Hírlap hozta be az újítást, hogy az éjfélutáni hírek is még megjelentek. S a késő esti események, ha jelentősek voltak, vezércikkben kerültek az olvasók elé. Nagy szó volt ez akkor, amikor még nincs telefon. A másik eredmény: a politikával egyenjogú lett a lapban az irodalom, művészet. A vezércikkben a politika osztozkodott az irodalommal és művészettel. A harmadik újítás, amivel végig jóformán egyedül maradt: a nemes, tiszta hang, a személyeskedéseknek lehető kikapcsolása, a botrányoknak, alantas érzéseket izgató eseményeknek lehető rövid tárgyalása.

Ezek a külső újítások.

A Budapesti Hírlap negyven egynéhány évén végig lehet kísérni a modern hírlap történetét a könyvsajtótól a hatalmas rotációig. E negyven egynéhány esztendő több száz kötetéből meg lehet ismerni az új Magyarország történetét, amiben nem sok öröm telik. S látható e kötetekben egy kivételes szellem gigászi küzdelme a magyarságért, ami annál felemelőbb látvány. És kitűnik még egy valami, az, hogy zsenialitás, tehetség, erő, szinte tömegesen, sehol a világon nem pocsékolódott el oly hiábavalóan, oly nagy mértékben, mint nálunk a politika terein.

Ezt mutatják a benső küzdelmek.

Amikor a Budapesti Hírlapról beszélek, ez annyi, mintha Rákosi Jenőről esnék szó. Budapesti Hírlap és Rákosi Jenő egy.

„A magyar nemzeti állam programját” tüzi ki a Budapesti Hírlap. „Megalakult a nemzeti párt a magyar nemzeti állam programjával”, – írja a negyvenéves visszapillantáskor a Budapesti Hírlap, s ennek szegődik hívételül a lap. S már megalapítása első napjaiban küzd az önálló vámterületért, a gazdasági önállóságért, “az önálló magyar hadseregért, önkénteseink németnyelvű tisztvizsgája ellen és küzd – ki hinné el ma? – hogy „a József- és Terézvárosi plébániákban a tót isteni szolgálat beszüntetlenség”, és küzd több más hasonlókért. Küzdeni kellett olyasmikért, amik más nemzet életében a legtermészetesebb dolgok. Hol van erre példa a világon? Kell ezt a kérdést felvetni, hogy lássuk Rákosi Jenő küzdelmét, és azért, hogy csak a célt nézzük és ne az örökre letűnt kis harcokat. Ezekben a kis harcokban megvádolták Rákosit klerikalizmussal, konzervativizmussal, szerkesztőségét megostromolták, ő magára börtönt kiáltottak (először az egyházpolitikai harcok idején). Legfőbb vád volt a következetlenség. Pedig nyolcvanéves születése ünnepén

az ország miniszterelnöke, Bethlen István gróf éppen „elvhűségét” ünnepelte. És méltán. A cél a magyarság volt. Ezért ellenzi még a polgári házasságot is. Az volt az elgondolása, hogy ha a papság kezében van a házasságkötés, és a papságot az állam fizeti, akkor inkább ellenőrizheti a lekipásztorokat és eltávolíthatja azt, aki nem engedelmeskedik neki; s ezt a nemzetiségi vidékeken gondolta fontosnak. Konzervatizmusa is a magyarságért volt. Ellenzi mindvégig az általános titkos választójogot, azért, mert Kristóffy Ferenc Ferdinánd barátja akiben a Habsburgok hagyományos magyargyűlölete kulminálódott, épp a nemzeti követelések ellen, a nemzeti ellenállás letörésére akarta elfogadtatni. Nemzetiségi veszedelmet látott benne. S ő már akkor féltette Erdélyt, a Felvidéket. Mindig ahhoz a párt-hoz és pártvezérhez hajolt, amelyben, vagy akiben eszközt látott céljai eléréséhez. És ebben, végső céljához, rendületlenül következetes.

Amikor Apponyi Albert gróf belépett a függetlenségi pártba, így ír: „Hagyjuk már a hatvanhetet s térjünk vissza oda, ahol tisztesség és igazság van, a magyar törvénykönyvre. Ebben benne van az 1723., az 1791., az 1848. és az 1867. Ez mind a miénk, valamennyi-hez kell ragaszkodnunk. Mind törvény, mind szent, mind sérthetetlen. Egyiket sem tagadhatjuk meg a többiek sérelme nélkül.” S ha valaki oly tisztán látja célját s céljához oly rögeszmeszerű következetességgel ragaszkodik, mint Rákosi Jenő, ugyan kit érdekel akkor ma vele kapcsolatban az, hogy útjában Tisza ellen és Tisza mellett is, Apponyi ellen és Apponyi mellett is harcol, hogy hatvanhetes és függetlenségi is volt.

Nem hatvanhét, nem negyvennyolc volt a célja, hanem a magyarság egyetemes, minden pártok felett álló érdeke. Hol vannak a kis harcok, az erőt emésztő küzdelmek? És ezek a kis harcok, erőt emésztő küzdelmek vitték messze a célt is, amelyhez azonban az utat Rákosi Jenő hite, eszméi kövezték ki. Hiábavaló kérdés: így-e vagy úgy, melyik politika lett volna a jobb. Amikor ezer év után is még a nemzeti államiságért kellett küzdeni, amikor e szakadatlan küzdelmek után végül is mind nyilvánvalóbb lett, mennyire ellenünk volt minden régtől, a legfőbb hatalomtól kezdve: ne csodálkozzunk semmin. Nézzünk visszafelé inkább: mennyire nehezebb lett volna sorsunk Rákosi Jenő nélkül, az ő évtizedeken át írott cikkei nélkül, az ő magyarosító politikája, hite nélkül. Ha ma is még német világ van, ha ma is még Budapest lakosságának 70 százaléka német, ha nincs az az imperialista politika, amit ő szuggerált a magyarságnak: mi marad meg belőlünk, ha nincs, amiből, csonkán bár, megmaradhatunk.

Csak természetes, ha kis küzdelmek láttán és nagy ellenségek előérzetében túlzó végletekbe is csapott.

Ekkor tűzte ki ennek az imperialista politikának a lobogóját. De ebben is, bár például Tiszának gyengekezű nemzetiségi politikáját helytelenítette, erőszakosságot sohasem hirdetett. Mi az imperializmus?? – teszi fel a kérdést egyik cikkében (1906. jún. 3.) – „Egy hatalmas, egységes nemzeti Magyarország, amely szellemében, intézményeiben, gondolkodásában, érzületében, értelmiségében, műveltségében, öntudatában és önérzetében magyar. Határain belül kérlelhetetlenül magyar. Nem erőszakkal, hanem szükségből, természeténél fogva, ösztönszerűleg és öntudatosan; tekintélye szerint, erkölcsi és anyagi erejétől, amely vonz, imponál és hódít. Társországaira és szomszédaira nézve pedig a boldogulás és a szabadság biztosítéka. Melléje állni, hozzá csatlakozni, vele szövetkezni annyi, mint jogainak,

szabadságainak, vágyainak, ideáljainak biztos birtokát élvezni. A magyar nemzet mindenüvé, ahová lábát betette, jogokat, kiváltságokat, szabadságot, dicsőséget és gazdagságot vitt. Ennek rudimentális hagyományai élnek még ma is a Balkánon. Akkor tisztelték, szerették, becsülték a magyart és keresték a barátságát. Oltalmat kerestek nála és gyarapították dicsőségét. Mióta pedig lehanyaglott dicsősége és nagysága tetejéről, mióta maga is elnyomott kis nemzet lett, – amely pedig szájalmat érdemelne, – azóta gyűlölik, gyalázzák, rágalmazzák és készek eszközül kínálkozni elnyomására. Mert politikában nem szánni szokták az elnyomottat, hanem prédának nézik, amely után osztály ígérkezik. És mi belemerültünk boldogtalan századok sorain az elnyomottak helyzetébe, felvettük természetüket és éltünk kicsinyes fegyvereikkel. Ebből ki kell kelniük. Fel kell emelkedniük az elnyomott nemzetiségek álláspontjáról és kicsinyes szemhatárából az uralkodó nemzet magaslatára. Két pajzzsal kell hadba mennünk: magyarságunk az egyik, ez a mi belügyünk; a szabadság a másik: ez a mi külügyünk. Senkitől sem követeljük, hogy magyar legyen; de magunk és az államunk, mi ketten legyünk kérlelhetetlenül, könyörtelenül magyarok minden ízünkben, minden vonatkozásunkban, minden intézményünkben. Mert csak ez az erő, ez a hatalom és a dicsőség. És legyen Európa Keletén egy szinonim fogalom a magyarság és a szabadság. Ha erre törekszünk, ha ennek feltételeit kivívtuk, akkor minden bonyodalomunk, amely eddig legjava embereinket fölfalta, egy csapásra megszűnik. A titka és útja pedig e boldogságnak ez: minden ember tanuljon, minden ember dolgozzék teljes erejéből és minden ember legyen megostromolhatatlan magyar sovinizta egész lelkével.”

Mi ez, ha nem reális politika? És reálpolitika a harmincmillió magyar eszméje is, amint helyesen magyarázza Klebelsberg Kunó gróf, Rákosi Jenő tizenkét kötetes műveihez írt előszavában. „Ha Nagy-Magyarországon sikerült volna elérni azt a népsűrűséget, amely például Belgiumban fennáll, akkor a régi Nagy-Magyarország 325.000 km<sup>2</sup>-nyi területén kerekén 80 millió ember élhetett volna s Maradék-Magyarországon is 22,800.000 lélek, vagyis még több, mint amennyi Nagy-Magyarországon Horvát-Szlavonország beszámításával élt. Ebből a pár számból is nyilvánvaló tehát, hogy ez az eszmény, amelyet Rákosi Jenő odaállított a magyar nemzet elé, korántsem volt utópia, az megvalósítható program volt, és Isten segítségével meg is valósíthatuk volna, hogy ha a Gondviselés kifürkészhetetlen végzete bele nem taszított volna a világháború kataklizmájába, amelytől pedig semmit sem várhattunk és amelyben mindent elveszíthettünk.” És ha ezt elérjük, a harminc millió magyart, ha teljesedik Rákosi Jenő megvalósítható álma: bizonyára más sors vár ráink. Hogy sovinizmusában Rákosi Jenő olykor talán ártott is: igaz. Könnyű most találgatni, hogy mi lett volna, ha más irányban nevel közvéleményt. Ha például nem vitázik egy Prohászka Ottokárral, egy Baltázár püspökkel az általános titkos választói jogról, hanem melléjük áll. De fel kell, hogy vetődjék a kérdés a legradikálisabb érzésűben is, legyen az bár a köztársasági államforma és az általános titkos szavazati jog mellett: mi lett volna, ha Rákosi sovinizmusát, eszméit, álmát a harminc millió magyarról nem egy önálló gondolkodástól elszoktatott, örökös küzdelmektől elfáradt, szolgaságra nevelt nemzet körében hirdeti, hanem egy szabad, valóban nemzeti életet élő, nemzeti érzéseitől duzzadó nemzetnek, egy Napóleon, egy Mussolini nemzetéhez hasonlónak szuggerálja, és ha ugyanakkor minden magyarok, politikusok, nem politikusok lelkében egy kicsit él Rákosi Jenőnek hite, álma,

sovinizmusa. Amint ez megvolt Kossuthnak az ő idejében. S talán el lehet azon is gondolkozni: mi lett volna maga Rákosi is egy ilyen országban. Nálunk az eszmék áramlása, kölcsönös egymásra hatása, gerjesztő sugárzása, egymást táplálása, a rokonlelkektől a gyújtópont felé sohasem volt meg. Az eszmék nálunk mindig hamar ellobbantak, csak a pártok maradtak meg, melyek aztán az eszmék fölött civakodtak, bárha különböző nevek alatt is. Ezért volt valóban talán sokszor érthetetlen, de mindenesetre mindig szokatlan látvány Rákosi Jenő, az ember és a publicista. De ezért áldott az ő sovinizmusa.

A Budapesti Hírlap negyvenhárom éven át teljesített publicisztikai működésének a vezérmotívuma a harmincmillió magyarnak ez a szép álma volt. Rákosi Jenő sok szép eszméje, mint a magyarság küzdelmének az árnyéka, húzódik végig ez évtizedek magyar közéletén. Ez az árnyék sokszor olyan volt, mint Schlemil árnyéka. Elveszett. Nehéz az út, amelynek egyik végén a hatalom szava van, a másikon a nép érdeke. De ez az árnyék meg fog nőni a Budapesti Hírlap korszaka után.

Addig még száz és száz esemény tárul elénk, amelyekhez a kísérő zenét Rákosi Jenő tolla szolgáltatta. S a magyarságnak e szimfóniájában a vezérmotívum száz és száz változatban csendül fel. S nekünk is erre a vezérmotívumra kell figyelniünk: akkor harmonikus, egységes benyomás támad bennünk.

A Budapesti Hírlapban írt első cikkében már az új honalapításról szól Rákosi Jenő. „Egy bizonyos: hogy Magyarországot a magyar nemzetnek újra meg kell alapítani s erre nem elég, hogy van magyar állam, erre minden magyar embernek és honpolgárnak közreműködni kötelessége.” Ha nem Rákosi Jenő szólna így, üres nagyhangúságnak tűnnék fel e felszólítás a honalapításra. Azonban, ha látjuk Rákosi Jenő cikkeiben az Örvényeket, amelyek állami létünket fenyegetik és a teendőket, amelyek ránk várnak, csak elmélyül a tragikum, hogy „Magyarországot a magyar nemzetnek” – mint annyiszor és manap is, – „újra meg kell alapítania.”

És mily jellemző, mielőtt *a magyar birodalmi politika* szükségességét hirdetné, előbb *a magyarosítást* tüzi maga elé. Előbb legyen Magyarország nyelvében és lelkében, vérmérsékben, gondolkodásában és tudományában, nemzeti és magánéletében teljesen magyar, aztán jöhet a magyar impérium. A cikkekből és a cikkek sorrendjéből ez az elgondolás világosodik elénk. A magyar birodalmi politikát csak 1901-ben kezdi hirdetni. És ez a dátum nem véletlen. Abban az időben tették politikájuk tengelyévé a leghatalmasabb nemzetek is az imperializmust. Így Amerikában Mac-Kinley, Angliában Chamberlain. Azonban addig, amíg ezt az imperializmust nem kezdi el hirdetni, már az első számokban és tovább folyton inkább azokat az eseményeket figyeli, amelyekkel magyarosító politikáját alá támaszthatja és amelyek mindenek előtt szükségessé teszik a magyarság erősítését.

Így mindent elkövet, nap-nap mellett izgat, pént gyűjt, gy a bukovinai csángók hazatelepédjenek (1882).

Mikor a hajdúdorogi görög-kath. magyarok a kormánytól magyar püspökséget kérnek magyar liturgikus nyelvvel, és a kormány nem is válaszol a kérésre: felelősségre vonja a kormányt és a következőket írja: „A nemzetiségi szenvedély támadó politikát követ Románia és Oroszország felől... A nemzetiségi alapon szervezett egyházak az ellenséges áramlatnak erősségei, melyekben a vallásbeli közösség örve alatt fajbeli asszimiláció

folyik. Ne áldozzuk fel e propagandának keleti szertartású testvéreinket! Csak egy védelem lehetséges: megtartani a keleti szertartású magyarokat úgy vallásuk, mint fajuk szent kultuszában, a keleti magyar egyház felállításával.” (1884.)

A vallást úgy tekinti, mint a nemzeti eszmének erősítőjét. Ha a hatalomnak, akár kormány-, akár pápai hatalomnak intézkedéseiben, a vallásnak és a nemzeti érzésnek az összhangjában veszélyeztetve látja a nemzeti érzést, egyformán támad a kormányra és a pápai hatalomra.

A hajdúdorogi incidens után pár évre a pápa a munkácsi és eperjesi görög-kath. püspökségeket ki akarja vonni a hercegprímás hatásköre alól, hogy a lemergi érseknek rendelkezje alá. Rákosi Jenő kikel a „vakmerő terv” ellen, „mely csorbát akar ütni a magyar egyházjogon és államon.”

A közművelődési egyesületek, amelyek már Rákosi Jenő magyarosító munkájának a gyümölcsei és amelyeknek megalakításában is nagy része volt, különösen jó alkalmul szolgálnak magyarosítási eszméjének kifejtésére. E közművelődési egyesületekkel kapcsolatos munkáiban, most látjuk csak, mennyire tiszta az ítélete, mennyire jövőbe látó az aggodalma, mennyire határozott a célkitűzése.

*A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületről* ezelőtt harminc évvel a következő megszívlelendő és ma is aktuális, sőt a megváltozott viszonyok mellett is mindennél aktuálisabb sorokat írja: „A F. M. K. E. hazánk egyik legfontosabb kulturális szövetsége. A felső vidéken száz ellenség, keblünkön táplált száz kígyó leskelődik ránk, hol talál valamely gyöngén védett pontot, hogy nyomban rávesse magát, a magyargyűlölet mérgét beleojsa s a nemzet testétől elidegenítse ... Ez ellen csak megfelelő ellenhatással, hogy ne mondjuk: ellenméreggel lehet védekezni. A pánszlávok társadalmi és közműveltségi agitációját magyar társadalmi és közműveltségi akcióval kell paralizálni, ellensúlyozni és megerősíteni. Lassan és fokozatosan, a magyar műveltség vonzóerejével kell visszahódítani a híveket és lefegyverezni az ellenséget.”

Ugyanabban az időben a *Dunántúli Közművelődési Egyesülettel* kapcsolatban a nemzeti génuszról elmélkedik. És ma, amikor körülöttünk pusztul a magyarság, ezek az ő magyarosító munkáját megvilágító idézetek megdöbbentő erővel hatnak. „A nemzeti génusz inkarnációja a nemzeti nyelv. A magyar nemzeti génusz: a magyar nemzeti nyelv, elannyira, hogy a mi nemzeti génuszunk jobban, elevenebben munkál az idegen, bevándorolt házaspár gyermekében, aki kizárólag a magyar nyelvben nőtt emberré, mint abban az Ősi családból eredt magyar úrban, aki idegen nyelveken szedte magába műveltségét... Korunk jelszava, hogy nyelvében él a nemzet, s ez a jelszó plasztikusan fejez ki egy nagy igazságot. Az egyén legdrágább kincse az élete, a nemzet megszűnt egyéni életet élni, s fölveszi annak a nemzetnek egyéniségét, amelynek fölvette a nyelvét.”

S mennyi szomorú igazságra mutat rá a *Délvidéki Közművelődési Egyesületnek* alakuló közgyűlésén. Rákosi Jenő fáradhatatlan. Járja a vidéket. Beszédeiből, cikkeiből az az alaphang csendül ki: ha nem magyarosodunk, elveszünk. A Délvidékiek idézett gyűlésén már bizonyos meglepéssel mutat rá a magyarosodásra. „Ez egyesület megalakulása korszakot jelent nemzeti életünk fejlődésében. Mert a mozgalom nem külső serkentésre keletkezett, hanem magának a Délvidék vezérembereinek kezdesére. Ez a gyönyörű, áldott

része Magyarországnak a török hódoltság után idegen kézre jutott. A török által kiűzött magyarság visszatelepítését a bécsi kormányok meg nem engedték, s a nemzetiségek tarka vegyülékével népesítették be a Tisza és Maros szögét, s mesterségesen kényszerítették letelepedni déli határainkon az idegent. Óriási fordulat Magyarország történetében a déli részek erős elmagyarosodása.”

Rákosi Jenőnek sok támadásban volt része konzervatív sovinizmusa miatt. Valamely eszmének a súlyát, hordóerejét mindenesetre mutatja az: mennyi ideig élnek, mennyi ideig aktuálisak. Az ő élete munkája, már csak a múltba visszanyúló idő messziségénél fogva is: a történelemé. Azonban a jelené is. S hogy munkája fontossága lemérhető legyen: nemcsak a történelmi távlatot kell keresni, hanem a jelen távlatát is nézni kell. És most látjuk: ha csak tizedrész annyira történik a magyarosítás munkája, amint azt Rákosi Jenő kívánta, ha csak tizedrészében végezzük úgy a magyarosítást, ahogy ma csehesítenek a demokrata csehek, vagy románosítanak és szerbesítenek a románok és szerbek, és ha csak azóta tesszük, amióta Rákosi figyelmeztető, intő, kérő szavát halljuk, vagyis hatvan év óta, és ha e hatvan év alatt csak annyi eredményt érünk el, pedig századok álltak rendelkezésünkre, mint a csehek, románok, szerbek hat év alatt: úgy nem jutunk oda, ahol ma vagyunk.

Azonban ennek a magyarosító munkának legfeltűnőbb, legláthatóbb eredménye és külső jele, sajnos, csak a tulipán-mozgalom volt. Még mielőtt ez a mozgalom, a *Tulipán-Kert Bizottság* (1906) működését megkezdte volna, lelkes cikkben magyarázza a tulipánnak szimbólumát. „Társadalmi mozgalomról veszünk hírt, mely majdnem olyan, mint a vallásalapítás: az embereket érzelmeiknél, vágyaiknál, hazaszeretetüknél fogva fűzni egy láncba. Egyek lévén a nemzet lelkethevítő érzésekben ... miért ne ismerhessünk mindnyájan egymásra, akik együtt aggódunk a hazáért, egyformán rajongunk érte és egyet érzünk szívünkben, mikor rája gondolunk. Tehát tűzze fel mindenki a tulipán-jelvényt, amely ma jó forgalomba és tegyen vele tanúságot magáról és magyar voltáról. . Azt mondjátok, egy kis jelvény a hazáért – kicsiség? Valóban, egy kis jelvény kicsiség. Épp oly kicsiség, mint egy csöpp víz. De mikor az a csöpp a legtisztább forrásból: az égi magasságból hull le és vele millió és billió és trillió tavaszi eső képében, akkor az a kicsiség áldást, gazdagságot, boldogságot, virulást, a természet megújulását jelenti. Mikor a tulipán ki virít egy kebelen, csekélység. De ha jön tíz, száz, ezer, százezer és ismét százezer: ez a kis virágjelvény a szívek fölé tűzve, a magyar remény, a magyar vágy, magyar hazaszeretet, a magyar nyomor és szenvedés kisdud zászlojjává lesz és ahol találkozunk, kik sohasem ismertük egymást, megindultan tekintünk egymásra s magunkban testvérnek mondjuk és testvérnek érezzük egymást.”

S a mozgalom alakuló gyűlésén (1906) egész publicistikai működését jellemző tömör szavakban foglalja össze hitvallását a nemzeti jellegről, amely vezette tollát eddig és vezetői ezentúl is nemcsak a politikában, hanem az irodalomban is. „Mielőtt feltűzzük a tulipánt, fogadalmat teszünk, hogy minden alkotásunkban élni és jelentkezni kell a magyar nemzeti mivoltunknak. Semmiféle tudomány, semmiféle művészet, semmiféle irodalom a világon nem fog erkölcsi haszont hajtani, csak az, melynek nemzeti jellege van.”

Azonban rövidesen elaludt a mozgalom, lekerült a mellekről a tulipán, csupán Rákosi viselte a szíve fölött élete végéig, mint egyetlen magyar érdemjelét.

Amikor több évtizedes magyarosító munkára nézhetett már vissza és gondolta, hogy a talaj már elő van készítve rá: csak ekkor, 1901 tavaszán, vetette a közéletbe Rákosi Jenő a magyar impérium, a magyar birodalmi politika eszméjét. Tudományos módszerrel, a statisztika segítségével, számok megdönthetetlen erejével, cikkek során át bizonyítja, hogy a Habsburgok uralmukat német lobogó alatt nem tarthatják fenn többé. Hogy a züllött Ausztriát csak Magyarország mentheti meg. Hogy a birodalmi politika számára csak egy terület van, és ez Magyarország. De ettől függetlenül is nekünk csak egy célunk *lehet*, a magyar imperializmus, amely nem egyéb, mint: „históriai nagyságunk megújulása a históriai jogok alapján, a modern alakulások természete által kijelölt irányban.”

Ilyen úton, ilyen előzmények után úgy tűnt fel Rákosi előtt, mint a célok legfőbb célja, mint álmainak legfőbb álma: a harmincmillió magyar. Ebben benne van minden, amiről álmodni lehet: politikában, irodalomban, művészetben, magyarságban. Mind az a lelkesedés, ami mellékcélokban vezette tollát, most egyszerre, együtt tör ki szívéből, amikor az amerikai magyaroknak küldött zászló elbúcsúztatásakor a harmincmillió magyarról szól. Ebben a gondolatban hágott legmagasabbra Rákosi Jenő. Ebben talált magához méltó eszmét. És ez az eszme csodálatos iramra sarkantyúzza tollát. Ilyen magaslat életében még csak egy lesz, még messze az, a revízió. Majd csak akkor fogja még ihlete a szavaknak, érzéseknek oly káprázatos színpompájába ragadni, mint most először. Bűvös varázslat játszik velünk, amikor most olvassuk szózatát, a Budapesti Hírlap 1902. július 7-iki számában. „A história valamikor parádézott velünk, magyarokkal. Olasz föld, francia föld, Konstantinápoly és az északi tartományok látták vitézeink félelmetes arcát. Nemzeti királyaink az európai fejedelmek tanácsában vezető alakok voltak; hőseinket csodálta és ünnepelte a keresztény nyugat. Azóta kiestünk a történelem kegyéből... Egy szóba fogom össze közel négyszáz esztendő legrémesebb pusztítását: elvesztettük ebben a négyszázéves küzdelemben – nem az államunkat, hanem állami, nemzeti öntudatunkat... Mi csak veszdünk, máról-holnapra élünk, perlekedünk és mindennapi apró dolgokra van minden gondunk. Ez ma a mi állami életünk ... Mi félünk az ábrándtól, józanságot prédikálunk, békeszeretetünkkel hivalkodunk, a kakasnak nem harmadik, hanem már első kukorékolására megtagadjuk sovénységünket... Kern kell ide csak harmincmillió magyar és ezen a helyen, ezen a földön első szerepet játszunk Európa históriájában és mienk Európa Kelete. Ennek *kell* minden magyar ember – politikus és nem politikus ember – zászlájára fölírva lenni: Harmincmillió magyar! ... E helyett úgy kormányoztattunk, mióta nagy lelkek államiságunkat s szabad rendelkező jogunkat visszaszerezték: úgy kormányoztatunk immár harminc év óta, hogy ennek az ellenkezője történik: az állami önérzet a kormányzatból, a nemzeti, sőt magyar polgári önérzet az egyénekben lehanyatlak . . . Százéret, immár milliót meghaladt száma a véreinknek tolong lelki szemeim előtt, akiket elvesztettünk ... Igaz, mintha fordulat készülne, mozdulni látszik már az ország, mert híját érzi az eltávozottnak, s az álmodók, akik harmincmillió magyar jelszavát viselik zászlajukon: égre kiabálnak. Én ez ország minden zugát meg szeretném tölteni rémes kiáltozásukkal, midőn ünneplem itten az Országos Nemzeti Szövetséget, a rajongó, fanatikus, a sovinszta hazafiak e kis csoportját, amely mint hajdan a véres kardot királyaink, most meghordoztatja az országban az amerikai testvérek véres zászlaját. A zászló, amelyet az

Amerikába szakadt magyaroknak küld, egy lélekemelő segélykiáltás a társadalomhoz, a hatalmasokhoz, a hazátlan árvákhoz ott túl és a gyermekei nélkül itthon elmaradt özvegy édesanyához, a nemzethez. Bontsák ki ezt a zászlót és kérem, vessenek rá egy búcsúpillantást. Meg fogja rázni az amerikai szél e fenséges színeket és e fenséges színek meg fogják rázni a szíveket Amerikában. Nézzék meg Hungária alakját: sziklán ül, a magyar tengerbe sírja könnyeit. Réveteg szeme a távolba tekint és karját kitarja az anya hívólag elszakadt gyermekeiért. A remény gondolta, a szeretet szötte, a hit küldi ezt a zászlót. Istennek hála, keletkezőben van általában az az érzés, mely bennünket lelkesít. Üzenetet, biztatást visz ez a zászló a távollevőknek. Immár gondolunk rátok, kicsinyek és nagyok, egyesek és sokaság, hatalmas és gyöngé. Nem bírjuk elszakadástok fájalmát viselni. Záloga e zászló együvé tartozásunknak, jele annak, hogy visszavágyódtok és visszajöjjetek. Szeget verünk a rudjába s odaszegezzük szívünket, elménket, érzésünket, gondolatunkat; kitűzzük az élőknek, ráborítjuk a haldoklóra és meg nem bontható kapcsot kötünk vándor testvéreink és az állandó anyaföld, Magyarország szíve között.”

És most, hogy itt fent vagyunk a csúcson, a harmincmillió magyar álmánál, nem jó lenézni a völgybe. Szédülünk. Oly törpe minden esemény és ember alatt. Ugyan kit érdekel e harmincmillió magyar eszménye mellett a véderő-vita, Tisza bukása, a közigazgatási reform, a Hentzi-szobor, az egyházpolitikai harcok, a Bánffy-buktatás, a Chlopi-parancs, a koalíció, darabont-uralom, harcok a képviselő- és megyeházákban, a horvát politika? Jött a háború, mindent elsöpört. A célokból csak kettő maradt meg ma is épnek: a két legfőbb, amikről szóltunk: a magyarosítás és az impérium. A háború előtt száz és száz cikke Rákosi Jenőnek, hazai vagy külföldi eseményről bár, e két célnak a jegyében fogant. A háborúval összeomlott minden, csak Rákosi Jenő hite nem. A háború után az eddigi két legfőbb célt is mindinkább egy cél fogja felváltani. Ebben fog egyesülni minden érdek. És ez a revízió lesz.

A *világháború* irodalmában külön hely illeti meg Rákosi Jenő cikkeit. A háborúban szakadatlan lelkesít: ez a toll hivatása. Szakadatlan küzd: ez a katona hivatása. És mindenki katona volt akkora Mint magyar: becsülettel végezte munkáját, mint kívülről talán senki. Küzd mindenki ellen, határokon túl és határokon belül, akiben hazájának és eszményeinek ellenségét látja. Olykor talán fölöslegesen sok puskaport pocsékol is el. Azonban csak most, hogy végig olvasom háborús cikkeit is, csak most látom tisztán, hogy minden lelkesítése mellett is, egyetlen egy háborús könyvből, írásból sem érezhető ki úgy, mint Rákosi Jenő háborús cikkeinek együtteséből: a mi földünk alatti morajlás, a háború szörnyű csapása ránk, a rút viszályok átka, az egyre gyülemelő fellegek fölénk, az egész háborús káosz, amelyben nincs világitó csillagunk: együtt mind az a veszedelem, amely feltartóztathatatlanul várt ránk és ami be is következett. Ezeken a cikkeken, mint valami grandiózus filmen, pereg le a mi szerencsétlenségünk. És ez az aggodalom s a bele nem nyugvás a szerencsétlenségünkbe, sorsunk ellen a lázadás, amely az egeket csapkodja, a lelki vívódások szörnyű gyötrelmei: mindezek csak még nőnek a háború utáni cikkeken, amikor a csehek, románok, szerbek átlépik határainkat. Halljuk a halálharang kongását, rettenetesek az éj borzalmi: kísértetjárás bennünk és körülöttünk. Tele Krisztusvárással: soha annyiszor nem kerül tolla hegyére Krisztus, Isten neve, mint ez időkben írt cikkeiben.

„Ki ment meg bennüket?” – „Ne bánts a magyart!” – Zokog és kiált fel. Fájdalom kevés magyar szívben tombolt ennyire.

Hogy talán tévedett az emberek, események megítélésében? De ki látott akkor tisztán? Ki nem tévedett? Ki nem volt elfogult? Háborús írásokat nem jó elemezni. Azonban bátor végig. Jóformán az egyetlen, aki a háború vége előtt és a végén az új politikai alakulatokat kritizálni meri. Kéri Károlyi Mihályt, akire akár „az örök dicsőség” várhat, ha kiment a magyar nemzetet egy világra szóló katasztrófából”, hogy: „ragadja torkon lelkiismeretét, mert borzalom és rettenet az, ha a lelkiismeret ragadja torkon az embert.” – „Nyomorult polgári pártok, mit fogtok csinálni elveitekkel, ha, amíg ti gyűléseztek, cseh, szerb és oláh kihúzza lábatok alól a hazát?” – írja másutt.

Helyes ítélete sokszor döbbenetes. Nem keresi, ki a bűnös. „Óriási európai és világ-érdekek ütközése volt ez a háború, mely az idők méhében megfogant, fejlődött, s melynek meg kellett születnie. Mi mind: királyok, államférfiak, országok, nemzetek, újságírók és egyebek, csak silány és jelentéktelen eszközök voltunk a világ-kényszerű fejlemény kezében.”

Egy-egy félig kimondott szava, gondolata megbolygatja a lelkiismereteket. „Hazai Samu báró egy memorandumának a tartalma került a nyilvánosság elé. Ez okmányban az akkori honvédelmi miniszter, még 1916-ban megbizonyította miniszter kollégáinak, hogy Ausztria és Magyarország onnan (tizenhattól) számítva, már csak kilenc hónapig bírja a háborút, azontúl összeroppan. Ez a Hazai Samu báró éles ítéletét dicséri. De csak ezt. Ellenben sem férfias nyíltságát, sem aggódó hazafiasságát, sem kormányzói kötelességtudását nem bizonyítja. Ebben igazi osztrák generálisnak bizonyult a magyar volt honvédelmi miniszter, aki elmondja baljós véleményét memorandumban miniszterársainak, de meggyőződése konzekvenciáit semmi irányban le nem vonta, se katonai, se miniszteri voltára nézve. Nemcsak állását ott nem hagyta, amikor nem honorálták katonai szakvéleményét, sem azt nem követelte, hogy a király döntése elé vigyék; hanem megmaradt katonának s eltúrta, hogy a háborús érdemekért járó minden kitüntetéssel elhalmozzák, a vezérezredességtől kezdve a bárósáig. Mert ime, a dolog vége mégis az lett, hogy cserben hagytuk a német szövetségest. Későn ugyan, de megtettük. Ez is tiszta osztrák tradíció: mindent későn. Ha megtesszük akkor, súlyosabban esik ránk az ódiuma, de ki mondhatatlan haszna lett volna a két birodalomnak belőle. Most pedig az ódiumot se kerültük el, de hűtlenségünknek minden haszna nélkül kell maradnunk. Mi haszna van az országnak s a világnak abból, hogy a veszedelmet egy magyar, hivatalban lévő miniszter-katona előre látta s excellenciás kollégái számára memorandumban megírta?”

Később kiderült, hogy Tisza István még előbb látta a veszedelmeket, hiszen teljes erejével ellene volt a háborúnak. Erről azonban még nem eshetett szó.

És mily jellemző, a Budapesti Hírlapnak abban a számában, amely közli, hogy a parlamentben egy Apponyi, egy Vázsonyi, üdvözlök a kitört orosz forradalmat, Rákosi Jenő, akkor, amikor jóformán mindenki ujjong az orosz forradalom fölött, talán egyedül Rákosi Jenő az, aki mély szomorúsággal néz az orosz jövő és ennek kihatása elé.

Ellensége a cári uralomnak, híve a szabadságnak, azonban ellenségé a forradalmaknak is és mindenekelőtt a lassú fejlődésnek a híve. „Vajjon a forradalmi eszmét dicsőítő

cikkíró urak hiszik-e, – írja, – hogy ilyen dimenziójú háborút, mint amilyen most folyik, lehetett volna a francia forradalmat megelőzőt sötét abszolútizmus korában rákényszeríteni az emberiségre? Én azt hiszem, hogy erre gyöngé lett volna XIV. Lajos és Lipót császár abszolútizmusa és csak a francia forradalom nyomában diadalra jutott, mindent elseprő nacionalizmus és tértfoglaló demokrácia által teremtett új állami és társadalmi rend tette lehetővé azt a modern abszolútizmust, mely a minden egyest fogvatartó békevágy ellenére is parlamenti asszisztenciával kényszeríti rá az emberiségre a háború folytatását. Ha van barátja a megvalósítható legmesszebbmenő szabadságnak, én az vagyok és voltam mindig s maradok, amíg élek. Ha van, aki minden emberben egyaránt tiszteli az emberi méltóságot s egyenlő jogot, törvényt s ugyanazt a kötelességet kívánja minden állampolgár számára, az én vagyok. Magyarországon nemzeti életet polgári szabadság és alkotmányosság nélkül elképzelni sem tudok s nem hiszem, hogy az az ember, aki nem szabad, vagy az a nemzet, amely nem független, boldog lehessen. Mivel magyarnak születtem, még gyermekkoromban sem éreztem magamat boldognak soha. Mindig szánakozva gondoltam a cári abszolútizmus alatt nyögő oroszra, az orosz iga alatt görnyedő lengyelre s tatárra s irigy szemmel néztem a szabad angolra. A cárizmus bűnei kétségtelenül rászolgáltak arra, hogy megbuktassák Oroszországban a dinasztit és vele együtt a monarchiát. De csak sajnálni lehet azt a népet, mely arra szorul, hogy forradalommal segítsen magán. Hiszen a forradalom a szükséges rosszak között a legrosszabb, mert bár fölforgat mindent, rendszerint csak a zsarnokság újabb formáját teremti meg. Nem a nép akaratát juttatja diadalra, hanem csak a nép haragját, melyet a forradalmi vezérek a maguk akaratának zsarnoki érvényesítésére irányítanak és használnak ki. Hiszen a tömeg hiszékeny, tudatlan és könnyen fanatizálható s hamar megfeszíti azt, kit tegnap még vakon követett. Ezért van az, hogy a forradalom vajmi ritkán valósítja meg azt, amit akart s ha célját el is éri, még a háborúnál is több szenvedést okoz s honfivérben gázolva, kiegyenlíthetetlen ellentéteket teremt. És így, bár a cári autokrácia bukásán sajnálkozni eszemágában sincs, mégsem tartom megokoltnak, hogy mi, magyarok, zengjünk dicshimnuszokat az orosz forradalomnak, amikor még azt sem tudjuk, hogy meghozza-e nekünk a várva-várt békét; de még kevésbé tudjuk azt, hogy hová fejlődik s csakugyan meghozza-e az orosz népnek a szabadságot? De leghelytelenebb a forradalmat magát, mint ilyet üdvözölni egy olyan nép fiának, mely elég szerencsés volt a legradikálisabb társadalmi s alkotmányi reformot 1848-ban törvényhozási úton létrehozni s amely nemzetnek, mint a magyarnak, léte fennállása a jogrend erején és a jogfolytonossághoz való szívós ragaszkodásán alapszik.”

Ez volt Rákosi Jenő, a politikus, a Budapesti Hírlapnál.

És mint irodalmi kritikus? Vagy ha tetszik: irodalom-politikus? Mert valóban mint irodalmi publicista is, politikát végzett. Bárha politikus soha nem volt, a szónak szoros értelmében. Nála voltaképpen a politika és irodalom egy. Két eszköz csak. De egy célt szolgál mind a kettővel. Mikor a politikától az irodalomhoz menekül: akkor is csak a magyarság érdeke vezet.

Kossuth Pesti Hírlapja óta Rákosi Jenő Budapesti Hírlapja csinált nálunk igazán közvéleményt. S Rákosi Jenő publicistikai tollával legalább annyira hatott az irodalmi életre, mint a politikaira. Már magában azzal is, hogy valamennyi lapunk között az iro-

dalmi kritikának a legnagyobb teret adta a tárca-rovatban és a vezércikk helyén: mutatja, mily fontosságot tulajdonít az irodalmi irányításnak, vagy inkább: az irodalmi közvélemény irányításának, nemcsak magáért az irodalomért, hanem talán még inkább a társadalomért, amelyet az irodalom befolyásol. Rákosi Jenő mint irodalmi kritikus is publicista volt. S mint ilyen, nem annyira az író, mint inkább az irodalmi közvéleményt kívánja befolyásolni.

Épp úgy küzdött végig harcokat az irodalomban is, mint a politikában. És ugyanazon ideálokért mind a két téren. Irodalmi kritikáiban mindig sok a politikum, épúgy, mint ahogy politikai cikkeiben sok az irodalmi, költői elem. Benne van itt is a köznapi harcokban, de távol a köznapi érdekektől.

Irodalmi kritikáiban is, épúgy, mint politikai cikkeiben: vitatkozó, hadakozó, szenvedélyes volt. Erélyes és következetes a maga esztétikai irányához, amelyben a széphez, jóhoz, igazhoz még egy esztétikai, kritikai fogalmat is fűz: a magyart. Nem volt dogmatikus kritikus, nem elvek után ment ítéletében. Szép az, ami tetszik. Azonban mégis volt egy dogmája. És ez: a magyar. És csak az tetszik, ami nem sérti magyar gondolkodását, magyar nyelvét és magyar érzéseit. S döntő súlya kritikai mérlegén épp ennek van nem egyszer. S bár a világirodalom legnagyobbjainak művein csiszolódott művészi ízlése, ítéletében nem külföldi példák vezették, hanem a természetesség, a józan ész diktálta követelmény, mindig géniusza, ép magyar érzése irányította. Minden idegenszerűség, minden, ami külföldről látszott importálódni, épúgy, mint politikájában, minden, ami nem magyaros: távol volt tőle.

E nyugodt, magyaros temperamentumából folyt, hogy épp így idegen volt előtte: minden bonyolult, különködő, affektált, beteges érzéseket izgató, mesterkéltségű érzés, stílus, munka. Az arányos, harmonikus, egészséges eszményi művészet volt az övé. Bár ebből az ideáljából sokat engedett, ha a magyarságért úgy látta jónak. Azonban mindig fontos előtte az összhang a belső lényeg és a külső forma között.

Könnyed írói hajlékonysággal tárgyalja az eléje kerülő munkát. Inkább a szépet keresi, mint a rútat. Inkább megszerettetni, mint elriasztani kíván. Az elriasztást is inkább akkor használja, ha a bírált munka tendenciáját, nyelvét vagy érzésvilágát a magyarságra károsnak látja. Bárkiről beszél, mindig őt magát látjuk. De ezt nem bánjuk. Ő a legérdekesebb. A kritika értéke mindig azon fordul meg, hogy milyen súlyosak a szavai annak, aki mondja őket. Neki egy irodalmi munka annyi, mint valami politikai, társadalmi esemény: mindenről van mondanivalója. Hallatlan termékeny szellem. Mint kritikus is impresszionista, szubjektív. Nyugtalan elme, szereti az ellentmondást, már csak azért is, mert akkor jobban csilloghat elméje. És ez láthatóan gyönyörködteti.

*Alakok a múlt ködéből* című kötetében, amely évek óta készen vár arra, hogy forgalomba hozza kiadója, együtt vannak legjellemzőbb kritikái, cikkei. A kötet előszavában, amely így Rákosi Jenő érdekes, posthumus írásának is számít, maga magyarázza találóan és szerényen ezt a szubjektivitását. „Ami e könyvben meg van írva, az az én tanúságtételem emberekről. De nem annyira arravaló, hogy az embereket, dolgokat és eseményeket ítélje meg az olvasó, hanem inkább arra, hogy rólam formáljon magának véleményt. Mert itt nem az van megírva, hogy milyen volt Péter vagy Pál, mit ér ez a vers vagy az a színdarab

vagy egyéb munka, hanem az van itt hamisítatlanul, milyenek láttam én akkor Pétert vagy Pált. Mert e könyvben olyan Péterről vagy Pálról nincsen szó, akit az olvasó is ne ismerne ... Ez a könyv, melyet ezennel a közönség kezére adok, az én herbáriumom. Minden cikk benne egy lepréselt virág, melyet valamikor leszakasztottam, őrzi egy-egy élmény, valamely öröm, gond, vagy szomorúság, egy nap, vagy egy esemény emlékét. Egy-egy érdemes ember is, egy-egy könyv is meg van benne örökítve, ha nem nagyon hivalkodó ez a szó. Mert az igazság az, hogy ez mind csak újságíró munka, a pillanat vagy alkalom szülötte, eredetileg huszonnégyórai életre szánva.”

Ebben azonban nincs igaza Rákosi Jenőnek.

Az utolsó fél évszázadban alig volt irodalmi esemény, alig jelent meg munka, amivel ne foglalkozott volna. Alig volt író, akit ne értékelt volna. Adatbeli tévedései lehetnek és vannak is. Azonban hibái nem géniuszában rejlenek, hanem a körülményekben. A stílus, a gondolkodás nemcsak az egyéniséget magyarázza, hanem a körülményeket is. Hasonlóképp nemcsak az egyéniség befolyásolja a stílust és a gondolkodást, hanem a körülmények is. Cikkeit pár óra alatt írja. És nap-nap mellett. S amint megírja, mennek a nyomdába. A nélkül, hogy újra átolvasná őket, vagy bármit is javítana rajtuk. Módjában sincs, hogy tárgyát a tudomány avagy a politika minden irányú anyagának a figyelembevételével világítsa meg. Egy külön hírlapi stílust és gondolkodást teremtett. De ez a stílus nemes, egyszerű, világos. A tudósok, akadémikusok, professzorok nyelve Rákosi Jenővel a magas katedráról mint valami palotából leköltözött az újsághoz, a közönség otthonába. Ezt a nyelvet megérti mindenki, aki olvasni tud. Gondolkodása épp ily egyszerű, világos, természetes. Irodalmi kritikáiból megismerhetni az utolsó ötven év irodalmát. Az irodalomban is közvéleményt teremtett. S irodalmi kritikái már csak úgyis, mint e közvéleménynek hú tükrei, mindig maradandók. S korunk irodalmáról sem lehet, éppúgy mint politikai életéről, való és teljes képet nyerni az ő publicistikai működésének ismerete nélkül. S hogy ma könnyű magyarul jól írni, beszélni és gondolkodni: abban Jókai után Rákosinak van talán legnagyobb része.

Íróknak, színészeknek, művészeknek, festőknek, zenészeknek, szinte beláthatatlan sora vonul el előttünk. S nem kisebb sora a műalkotásoknak: és feltáru előtünk az alkotók műhelye, szerszáma, erénye, gyengéje, nem kevésbé a műalkotás titka és látjuk az esztétikai nézőpontokat, amelyekkel tárgyára világít a kritikus. Dicsér, támad: s ha nem értünk is vele mindenben egyet, el kell ismernünk, hogy kritikája mindig érdekes és találó.

Mint irodalmi kritikus, sokszor szembekerült Rákosi Jenő Gyulai Pállal. Elismeri tehetségét, formakészségét, gondolkodásának, nyelvének eleganciáját, fölényes szellemét, azonban mint költőt nem sokra becsüli. „Az igazi, a hivatásos poéta danolásának kedve, önkénytelensége, naivitása és közvetlensége hiányzik Gyulaiból: viszont nem jellemzik az ő múzsáját az erősebb tehetségek túlzásai sem, úgy mint egyoldalúság, elfogultság, szenvedély, hatalmas tényezők sok merészebb költői alkotásban, és persze sok, de rendszerint nagyszabású botlások forrása is. Invenciója hasonlít ahhoz a szerencsétlenhez, aki mindig csak akkor talál meg valamit, mikor már a másik lehajol érte s tapasztalásait fantáziája sem kiegészíteni, sem feldíszíteni nem elég erős ... A nagy érzés az igaz poétát szózatossabbá, Gyulait szóban szegényebbé, hebegővé, ügyetlenebbé teszi.” És keveset ír.

„Fogjuk, quantitative, ahhoz, amit egy-egy nagy költő írt s meg fogjuk látni, hogy egy igazi költő öt éves pályán többet ír, mint Gyulai harmincöt év alatt írt. Nem mintha azt mondanám, hogy aki legtöbbet ír, az a legkülönb, nem is gáncképen, csak mint jellemző vonást hozom fel. Én azt állítom, hogy igazi költői lélek folyton és szakadatlan teremt. Benne van a lélek, amely hajtja, amely nyugodni, pihenni nem engedi s egymásra nőnek a kötetei. Ír jót, gyengét, nagyszerűt, selejtest, vegyest, egyforma kedvvel, belső kényszerűséggel, amíg vénája el nem apad, s maga el nem hallgat végképen. Minden izgatja, inspirálja, amit lát, amit hall, amit érez, amit gondol s benyomásainak eredményeképp bőven szórja adományait, tehetsége és hivatása gyümölcseit, megbájozni a világot. Egy erős és eredeti tehetségű költő harmincöt éves pályafutásának eredménye mindenha egy-egy kis könyvtár. Mily hideg és megfontolt viszony költő és múzsa közt, amely e nagy időn át ily meddőséget mutat. A nagy költő írhat sokat, írhat temérdek: legrosszabb versében is van egy-egy szakasz, egy-egy sor, fordulat, kép vagy ötlet, mely zsenijére vall.”

Szembeszáll Pulszky Ferencsel, mivel a frivolság, felületesség és elbizottság egyesült erejével becsmérelni merészei Madáchoz és az Ember tragédiáját. „Nem a világ baja, hanem csak Pulszkyé, ha azt hiteti el magával, hogy a világnak újra meg újra csak azokon a doktrínákon kell lelkesülnie, amelyekkel együtt ő megöregedett.”

Mily jellemző már csak e néhány idézett sor is: mennyire látni bennök Rákosi Jenőt.

Lelkesedik Vámbéry könyvéért. „A magyarok eredetéről” szóló munkája kedvére való tárgy a kritikusnak is, a politikusnak is. Látja a káoszából kibontakozni a magyart: amint hódít földet és csinál belőle Magyarországot, hódít népet és csinál belőle magyar népet, hódít nyelvanyagot és csinál abból is magyar nyelvet. És ahhoz a munkához, amelyet Vámbéry végez, nem elég, szerinte, tudás, készség, hanem „épp oly mérve kell a faj szeretetének, a fajáért való lelkesedésnek is.” És „bátran és büszkén ünnepli a zsidó eredetű magyar tudós elévülhetetlen érdemeit”, annál is inkább és „azért ma és azért ez órában, mert ez az óra annak a fajnak nem kedvez.” Pozsonyban voltak akkor zsidóüldözések.

Íme a bátor, szabad, a hangos áramlatoknak ellentmondani szerető kritikus szellem. Nem keresi a népszerűséget. Védi Simonyi Zsigmondot, „a csöndes, s szerény, folyton munkálkodó, tudományért lelkesedő embert, az egyetemnek nagytevékenységű tanárát, amikor Szarvas Gáborral együtt szerkesztett Nyelvtörténeti Szótára miatt üldözőbe veszi Ballagi Aladár, a „rendkívül elfogult pártember”. S támadja Rákóczi-könyve miatt Szekfű Gyulát, amikor divat volt őt védeni. „Rákócziról – írja Rákosi – mindent ki lehet deríteni, ami pályájához, jelentőségéhez, szerepléséhez tartozik: ellenben hozzá kegyetlen kézzel, rontó szándékkal, cinikus göggel és főnhéjazó önérzettel nem szabad közeledni.”

Legnagyobb harcát azonban Ady Endre neve körül vívja Rákosi Jenő. Támadja a satíra, gúny minden fegyverzetével világnézetét, nevetségessé teszi költészetét. És teszi ezt jóformán egyedül, mindenki ellenében, Ady életében, munkássága viruló idején, akkor, amikor szentségtörés számba ment és szinte veszedelmes dolog volt nem dicsőíteni őt. Bár tehetségét akkor is elismerte. Halálakor azonban így ír Adyról: „Verselése szabadabb és változatosabb volt az eddigi megkövesült formáknál; nyelve színesebb, szavai érzékibbek, jelzői szokatlanok, mondatai pongyolaságot mutatva is szorosak, élesek; hangja új, tárgya új, eszmejárása új; inkább ötletes, mint gondolatos, inkább sejtelmes, mint tartalmas. Nem

tudom, mit tegyek jelzőnek, mint főnévnek: szilaj melankólia-e vagy melankolikus szilaj-ság az alaptónusa. Beteges elkeseredés, dacos gőg és asszonyos hiúság inspirálják. Tombol az érzékiségben és komázó félelemmel érinti a halált. Egészen lírikus természet, de minden verse mint egy kis ballada önmagáról. Ez az ő hatásainak legerősebb tényezője. Sok kötetéből össze lehet állítani egy szép kötetet, amely elsődrendű értéke lesz a magyar költői irodalomnak. Hosszabb lélekzetű munkára nem volt, úgylátszik, kedve, de alkalmasint tehetsége sem. Egész lénye ötlet és szeszély. Azt, hogy mi okozta hirtelen dekadenciáját, kutatassák mások. Én csak konstatálom, hogy amit pár éve termelt, az már zavaros volt néha az értelmetlenségig, affektált a karikatúráig. A hatása pedig már tiszta torzképe annak, ami jót ő maga produkált. Iskolája, epigonjai, bálványozol megrontották őt is, tönkre tették a hatását. Akiben utánzóik közül tehetség van, azok mind jobban-jobban távolodnak tőle (abban a mértékben tudniillik, ahogy önmagukat megtalálják); akiben nincs tehetség, azok ellen pedig az irodalomtörténet föladata lesz megvédelmezni magát a mestert, Ady Endrét.”

S halála után tíz évvel, de ez már a Pesti Hírlap korszakába tartozik, újból és utoljára szól Adyról: „Ha semmi egyéb nem bizonyítaná azt, hogy Ady Endre nem közönséges tehetség volt, magában az a körülmény is döntő bizonyítéka lenne, hogy még most is, nem tudom hány évvel szomorú halála után, nem szűnt meg a harc értéke és jelentősége körül... A poéta olyan, amilyen és nem lehet más. Vagy olyan, vagy nem poéta. Ő is, mint minden költő, az Isten postása volt, üzenettel a világ számára. Nem adhatott le más üzenetet, mint amit Isten kezéből kapott. Amíg élt, disputálhattunk vele. Ma elvégezte földi dolgát, s ha tetszik, ha nem tetszik, itt van, itt marad egész mívoltában és ezen semmi háború, semmi kritika és semmi dicsőítés nem fog tudni változtatni. Azért Berzeviczy Albert bölcsességének van igaza: keressük az egyetértést mi többiek, akik még itt vagyunk, annál is inkább, mert alig van közöttünk olyan, aki tehetség dolgában különb volna az Ady tehetségénél.”

De ez a szelíd, megértő és elismerő hang nem volt állásfoglalás régebbi megnyilatkozásaival szemben. Ady tehetségét Rákosi Jenő mindenkor elismerté. Akkor politikumból túlszigorú volt. Most pedig, ugyancsak politikumból, talán túlenyhe akart lenni saját esztétikai felfogásával szemben. Ebben a politikumban azonban megint csak a magyarság érdeke vezette. Az ő eszméje az egységes magyarság. Csak így érhetjük el nemzeti céljainkat. Már pedig a politika épp eléggé szétbontja a magyarságot: nem szabad megengednünk, különösen nem mai helyzetünkben, azt a fényűzést, hogy irodalmunk és kultúránk ezt a szétbontást még csak növelje. Ezért hirdette a közéletet és az irodalmi pártokat kibékítő megértés szellemét.

De mi történik Ady körül most, mintegy tíz évvel halála után és körülbelül húsz évvel Rákosi Jenő első támadó cikkei után? Azok, akik Ady életében az ő hívei voltak, és akkor hallgattak vagy dicsőítették, most, halála után tíz évvel, támadják, amikor Ady nem is felelhet a támadásokra, és írnak róla úgy, még szigorúbban, hogy ne mondjam kegyetlenül, mint ahogy Rákosi Jenő írt Ady életében. Vajjon nem igazolja-e Rákosi Jenőt napjaink hangos Ady-revíziója. S melyik rokonszenvesebb: életében támadni, halála után védeni valakit, vagy megfordítva?

Ady Endréhez hasonlóan támadta Rákosi Jenő a háborútól megfertőzött légkörben Babits Mihályt is. De később Babits nagy tehetségét is elismerte Dante fordításáról szóló cikkében és más alkalmakból is. Babits Mihály, tudom, az új irodalomban legjobban érdekelte. Egyszer kezébe került egy nagy munka, amelyben Babitsnak és még vagy száz kiválóságnak, a világ minden tájáról, volt cikke: legelsőnek, szinte izgalommal, Babits cikket olvasta el.

Az új irodalomban majdnem gyűlöletes volt Rákosi Jenő neve. Ha valamit dicsért, ez magában elég volt, hogy a másik oldalról támadják. Ha valakit támadott, ez már jogcím volt a másik párt dicséretére. Sőt nem egyszer támadták akadémikus részről is, mert nekik pedig nem volt elég tudós, – újságíró volt. Az akadémikusoknak sokszor újító volt, a moderneknek akadémikus. Méltatlanul történt mind a kettő. Megértő, hajlékony, haladást, fejlődést méltányoló szellem volt Rákosi Jenő. Nem olyan merev, hajlíthatatlan, mint Kemény vagy Gyulai. A szellemi élet minden megnyilvánulása érdekelte. S mindenben gyönyörködött, ami szép. Fél szemével utolsó napjaiig rengeteget olvasott. S bizony az új irodalommal, értékeivel, neveivel épp oly tisztában volt, mint a régivel és régiekkel.

Egyik legnevezetesebb és legszebb fegyverténye Komjáthy Jenő neve körül zajlott le. Egy Komjáthyról szóló könyvről írván, a fiatalon elhalt, elfelejtett, sőt életében sem ismert költő nagyságát hirdette, a mi nagyjainkkal és a világirodalom nagyjaival mérve össze tehetségét. Erre évekig tartó vita támadt a költő körül, de végül is neve belekerült az irodalomtörténetekbe, tankönyvekbe, a nemzet halhatatlanjai közé. És az egyetemen Riedl Frigyes, a legnagyobb tudós tartott méltató előadást a költőről.

Rákosi nagy tekintélye az irodalomban, publicistikában, kiváltságos tekintélyt szerzett évtizedeken át lapjának, a Budapesti Hírlapnak. A Budapesti Hírlapban dolgozni különös tisztességet jelentett. Egész sereg kiváló tehetséget vonzott magához. Örült, ha új tehetség felé irányíthatta a közfigyelmet. Közülük nem egy lett később díszes irodalmunknak. Állandó munkatársai voltak, s részben lapjában kezdték munkásságukat Herczeg Ferenc, Dóczy Lajos, Baksay Sándor, Bárd Miklós, Bérczik Árpád, Kozma Andor, Vargha Gyula, Alexander Bernát, Sebestyén Károly.

Vigyázott arra, hogy lapjának legkisebb híre is jól legyen megírva. Harcolt az egységes és fonetikus helyesírás érdekében. Az idegen szavakat és szólásformákat üldözte. Oldalakon át lehetne felsorolni azokat a magyartalanságokat, amelyeket kiírtott lapja segítségével a köznyelvből. S helyökbe jó, magyaros kifejezéseket honosított. Azokra már nem is emlékszik senki, ezek már átmentek a köztudatba. A legkiválóbbakat sem kímélte, ha beszédjük, vagy írásuk jó magyar nyelvérzékét sértette. Hosszú cikkben állította pellengérré például Tisza István magyartalanságait is. Bár ez akkor a politikai ellenféllel szemben a küzdelem egyik eszköze volt. De ugyanígy nem kímélte Jókait sem, akit pedig csodált és legnagyobbra tartott. Gyulainak soha nem tudta megbocsátani, hogy Jókait nem akarta, vagy nem volt képes méltányolni teljes nagyságában. Jókairól szóló egyik cikke, amelyben magyartalanságairól szól, annál inkább jellemző Rákosira, mert a gyors és sok munka bizony őt is belevitte nem egyszer pongyoltságba, sőt magyartalanságba is. Amit ő Jókairól ír, azt jórészt mi is elmondhatjuk róla. „Aki nekem annyi oldalról érdekes – írja Jókairól – és tanulságos, akinek ehhez egyéb

impozáns tulajdonságai is vannak, melyeket bámulok és – ha magyar nem volna, irigylenék: – azzal én pereljek, mert írásának isteni kedvtelését nem korlátozza az én nyelv- és széptani szabályaimmal, melyek egyébiránt a kisujjába vannak, de melyekre nem tartja érdemesnek mindig csak hederíteni is, mert nem szokott hozzá s mert szuverén jó kedvének akadékjában lenni látszanak? Eh, inkább örülök, hogy azzal, hogy hibákat követ el szélyből, hasonló hozzám, aki jóformán hibáimból és szabályaim tudásából élek, s aki, fájdalom, semmiben sem hasonlítok ő hozzá. Hibái bátorítanak engemet. Ha egy ilyen tehetség hibátlan is volna, nekem csüggednem és örökre hallgatnom kellene.”

Mint műbírálót, de talán mint politikai kritikust is, legrövidebben úgy jellemezhetném Rákosi Jenőt: kritikái a józan ész elvét, érvényesülését jelentették a bírálatban. Ebben a kritikai munkásságában nemcsak nagy tudása, hanem a költő nagy nyelvbeli készsége is segítségére volt. Természetes, fesztelen stílusában egyre fokozódó hév, belső vulkanikus erő lüktet. Gondolatban, kifejezésben egyszerű, s ezt az egyszerűséget lebilincselő báj hatja át. Nyelve gazdag fordulatokban, adomákban, hasonlatokban. Fiatal korában gazdaságokban, vidéki kúriákban és városkákban sokat érintkezett a néppel: bőséges szókincsétől változatos stílusában benne van a dunántúli népnyelv magyaros beszédmódja. Nehézkességnek, fáradságnak, izzadtságnak semmi nyoma cikkein. A magyar géniusz könnyű teremtő ereje dolgozik szemünk előtt. Bámulatos, bár egyes tárgyáról ismételt és ismételt szól, önmagát sohasem ismétli. Gyulai például egész részeket vesz át egyik cikkéből a másikba. Ugyanezt teszi publicistikai cikkeiben a regényíró Mikszáth is, s látunk erre számos példát a külföldi irodalmakban is: azonban Rákosinál sok-sok kötetet kitevő publicistikai írásaiban, kritikáiban, bírálataiban egyetlenegy helyet nem találtam nemcsak arra, hogy egyes részeket vagy mondatokat vett volna át, hanem arra sem, hogy egyazon gondolatot ugyanazon szavakkal fejezett volna ki. Vádolják: írásaiban sok a frázis. De csak azok vádolják, akik száraz, értekező prózában írnak, akik nem annyira restellnek, mint inkább nem tudnak színesen, költőien írni. Rákosi Jenő frázisai sohasem üresek: mindig gondolatot, érzést rejtenek. S ha ez az eszméktől, érzéktől, melegségtől hevülő írás frázisos, akkor legnagyobbjaink írásai is tele vannak frázissal: és azt kell hinnünk, hogy a hatás titkában része van az ilyen frázisoknak is.

Ez volt a Budapesti Hírlap Rákosi Jenője. Évtizedeken keresztül. Mígnem negyvenhárom év után egyik napról a másikra lekerült a lap éléről Rákosi Jenő neve. Hogy ez miért történt, ha ő maga nem tárta fel okát, nem kutatom én sem. Lehet a közéleti viszonyokban, lehet személyi és kiadói érdekekben keresni az okát. De valószínű az, a lap kezdett nagyon pártlap lenni, Rákosi Jenő pedig mindjobban érezte, hogy egyedül van s kezdte kívánni mindjobban a teljes függetlenséget.

A háború előtt a mi szép Tátránkra szörnyű vihar zúdult le. Letarolta a fenyveseket végig. Csak a törpe fenyők, s a közepesek és a védett helyen állók maradtak meg. És egy-egy magányos, szép, magas szál mutatóba, mely gyökerét sziklák között is mélyre eresztette. A háború után, Trianon után így maradt egyedül, mind teljesebben egyedül Rákosi Jenő. Tanúja voltam magam is a nehéz lelki tusának, de tisztán mutatják benső küzdelmét azok a szavak is, amelyekkel „nem fájdalmas megilletődés nélkül” búcsúzik közönségétől 1925. január 6-án. „Azt tartom, senki nem várja tőlem, hogy ezen a helyen

beszámoljak arról, hogy miképpen, mely közvetlen okokért s mily körülmények folytán állott be ez a fordulat. Mikor az ember negyvenhárom éven át volt egyfolytában oly eszmei szolgálatban, minő egy újság írása és irányítása és oly lelki közösségben, mely újság és olvasó közönsége közt fönnáll: akkor mindenki megérti, hogy a lépést, melyre elszántam magam, senkisem teheti meg sokszoros és alapos megfontolás nélkül. Minek hivatkoznám hát emberekre, viszonyokra, lehetőségekre és lehetetlenségre. Igazolásom legyen az, hogy sohasem vezette tollamat a magam érdeke, mindig csak a Budapesti Hírlap, az olvasóközönség és az ország érdekét iparkodtam szolgálni a legjobb tudásom és élő lelkiismeretem szerint. És sohasem bármely más harmadikak érdeke és mások lelkiismerete szerint.” Fájdalmas búcsúszavak után így folytatja: És búcsúzom végre önmagamtól. Mert tudom, hogy a Budapesti Hírlap nélkül nem vagyok az, aki voltam, amíg vele, benne és általa voltam. Mert minden hitem, minden meggyőződéselem, minden céloim, minden álmom az enyém, a magamé volt, de a Budapesti Hírlapban öltött testet és a Budapesti Hírlap által lett millióké. Hármasszoros ideálom volt: a szent korona, a magyar alkotmány, és a haza, az ország. Ezekért éltem, ezekért írtam lelkiismeretem parancsa szerint. És most itt elhallgatok, Isten kegyelmét és áldását kérve a szent koronára, az alkotmányra, az országra és minden magyarra.”

Tévedett Rákosi Jenő, amikor azt írta: búcsúzom önmagamtól, a Budapesti Hírlap nélkül nem vagyok az, aki voltam. Tévedett: most fogja csak megtalálni önmagát, és most fog csak nőni, egyre nőni mind magasabbra, egyedül, a Budapesti Hírlap után. Életében, néhány beteg naptól eltekintve, most pihent először Rákosi Jenő tolla. Magába vonult, s már-már úgy látszott, le is teszi tollát végleg. Azonban a csend, a magány, a számtalan nyolcvanháromévi szünetnélküli munka után munkátlan napokon, a múltat idéző, jövőt kísértő, lelket bolygató hangtalan éjszakák csodát műveitek. A csendnek, a léleknek titkaiba nem lát be senki. Még nincs itt a pihenés ideje, az országra most vár igazán az ötven év előtt bejelentett új honalapítás, most jönnek még a legnagyobb feladatok: és egy szép napon egy új Rákosi Jenő áll az ámuló világ elé. És ez a nap dicsőséget jelentett a nagymúltú, legelterjedtebb lap, a *Pesti Hírlap* számára, mert itt és csak most kezdte meg igazán nagy harcát Rákosi Jenő.

Neki az írás életszükséglet volt. Látszólagos nyugalma, szótlansága alatt nagy benső vívódások éltek. És e vívódásokra csillapító szer kellett, és ez az volt, ha mindennap hozzászólhatott az eseményekhez. Szükséges volt számára, hogy a mindennapos érintkezést a közönséggel, az étellel fenntartsa. A magyarság, a magyar föld, a magyar eszmék vérkeringési rendszerében ő volt a szív. Nap-nap mellett kilökte magából érzéseit, eszméit, de kellett, hogy azok hatását lássa, hogy azok a közönségen keresztül, új életnedvektől táplálva, hozzá vissza jussanak. Nála a nyilvánossággal való e kapcsolat megszakadása szinte a vérkeringés, az érrendszer zavarainak súlyos tüneteivel járt. Mikor a Budapesti Hírlaptól megvált s hosszabb ideig nem dolgozott, egészsége szemmel láthatóan hanyatlott. Mikor a *Pesti Hírlapban* megkezdte mindennapos cikkírását, erőbeli állapota szemmel láthatóan nőtt. Nyolcvanhárom év! Az öregség nem a harcok kora. A fegyver elpihen a gyengülő kézben. Rákosi Jenőben azonban egy szép csoda tárul most elénk. Nem oly változatos a témája többé. Egy

húron játszik. De ennek az egy húrnak a Paganinije. És ennek az egy húrnak egész életünket, napjaink minden eseményét magába ölelő megannyi változata: a Trianon elleni küzdelem.

A konzervatív legélesebben követeli a szabadságjogokat. A forradalmak gyűlölöje a megértés, kibékülés szellemét hirdeti. A nemzeti eszme fanatikus híve elsőknek tör palcát a nemzeti eszme esztelen hívei fölött. Kit börtönbe hurcoltak a terroristák, szinte egyedül harcol a fehér terror ellen. A klerikális, sokszor amint mondták régen, a vad klerikális, a zsidóság védője lesz. Az új irodalom nagy támadója, mint már láttuk, kárhoztatja az irodalmi pártok harcait. A Habsburgok túlloyális híve a Habsburgok ellen fordul. Nyolcvanhatéves korában törvény elé állítják, s ő az elítélt, országokat járva, a nagy világ ítélőszéke elé viszi nemzete igazát.

Mindez a lélek csendjének titokzatos műve volt. Ez a csend, ez a magábatekintés váltott ki lelkében Széchenyi önvádjához hasonló, marcangoló, kegyetlen érzéseket. „Ha mi öregek elhibáztuk a dolgunkat és elvesztettük a hazát, legyen meg utolsó vigasztalásunknak az, hogy Ti, fiúk, különbek lesztek nálunknál és a Ti eszetek és izmotok visszaszerez mindent”, – írja a Pesti Hírlap 1928. október 26-i számában az egyetemi hallgatók zavar-gásaival kapcsolatban.

Talán ez az önvádoló nehéz érzés, amely azonban nem lemondást, hanem jóvátevést parancsolt, acélozta meg öregségében erejét, vértette fel új küzdelmekre, s tette új emberre Rákosi Jenőt.

S a csönd, – mit tudnak erről a fórum zajongói, akikkel úgy tele volt akkor közéletünk, mint soha, – élesebbé tette látását, finomabbá hallását. Az élet örvényei megnyíltak előtte, meglátott dolgokat, miket eddig nem látott meg, s amik e csönd hatása nélkül talán nem tárultak volna fel. Meghallott hangokat mélyről és távolról, amiket életünk ellenségeinek dobpergései itthon és künn elnyomtak, hogy hallhatók ne legyenek.

Megszűnt politikus lenni, és ez talán az igazi nagyság jele. Ember a legjavából, aki nem a vigadókkal vigad, hanem a szenvedőkkel szenved, ami ütés nemzetét éri, neki fáj legjobban. Ami fáj egyeseknek, azt érzi ő együtt sokszorosan. Szíve kitárult, hogy befogadjon mindannyiunkat. Sírja szélén és sírunk szélén az élet hirdetője. Szavai, amikkel nyomorúságaink háborgását szeretné lecsendesíteni, szavai, amikkel a közönbösség pusztaságát szeretné felverni,; szavai, amikkel elébe harangoz a jövőnek, szavai, amik sebeznek, sújtanak jobbra, balra, szavai, amik balzsamoznak, gyógyítanak, szavai, amikben kifogyhatatlan élénkbe idézni Rothermeret, Mussolinit és mindenek fölött a Revíziót: mindez nem politikum többé, az életet jelenti neki és nekünk. Messiás után kiált, ki megválthat bennünket, és talán egykor majd mutatják is a lába nyomát, mondván, itt járt a mi feltört földünkön.

Eddig politikus volt és, hiába mondta az ellenkezőjét, a pártoké. Nem hatolt a nemzeti organizmus egyes szerveinek mélyére. Kissé felszínen maradt: innen voltak ingadozásai. Szociológia, nemzetgazdaságtan, statisztika és a nemzeti organizmus egyéb kutatóeszközei hidegen hagyták. Most azonban, hogy nem pártok embere többé és nem pártok érdekeiért küzd, hanem mindeneket egyesítő legfőbb nemzeti célokért: olyan költői magasságokba emelkedik, s a költői fegyverzet oly teljességével, olyan hévvel hadakozik min-

denki ellen, kiben eszméi ellenségét látja, akár az egész világ ellen, amilyenre kevés példa volt eddig történelmünkben.

Az ő hírlapírói tollában most népünknek, fajunknak szíve verése szól. írásai páratlan visszhangot keltettek; a magyarság az ő szívéen át érzett, az ő szemével látott, az ő fülével hallott.

Az események nagyságával nő ihlete. Legszebb cikkei eddig is azok voltak, amelyekben az egész nemzet érzéseinek adhatott hangot. Most azonban minden írása ilyen. Akár közéleti jelenséget tárgyal, akár emlékezés az nagyjainkra, mint Rákóczi, Kossuthra, akár búcsúztatás az nagyjainktól, mint Prohászka Ottokártól, akár figyelmeztetés a nagyokra, mint Rothermere-re, Mussolinira. És most előtte minden tárgy egyformán nagy és komoly.

Amint a Budapesti Hírlap évtizedeiben két vezérlő gondolata volt Rákosinak: előbb magyarosítás, azután jöjjön az impérium: úgy a Pesti Hírlap éveiben is két csoportban tekinthetjük át cikkeinek tárgyát. Előbb szabaduljon meg az ország és népe teméntelen belső bajától és nyomorúságától, azután jöjjön a revízió, ami Rothermere nevével együtt alig marad ki később mindennapi írásaiból. A Budapesti Hírlapnál inkább a fényt látja, most inkább a sötétséget. „Amit most írni készülök, – írja egyik cikkében – ahhoz semmi tenta nem elég fekete. Ki kellene fosztanom a lexikon minden sötét szuperlatívusát, hogy el ne maradjak tárgyám gyászos színeitől. Mert a levelekről akarok írni, melyeket minden áldott nap kapok, melyekre nem győzök felelni; melyek mind a rémes szegénységről, elhagyatottságról, tehetetlenségről, nyomorról, téli hidegről, éhségről szólnak, s mind munkát, segítséget, tanácsot, állást, kenyeret kérnek. A gyermek, aki anyját nem tudja eltartani, az anya, aki nem képes gyermekeit ruhával, étellel és fűtött szobával ellátni; a család, amely nem tud hajlékot kapni; a B-listás, akinek a felesége tanítóné, leánya tanítóné, de egyik sem tud álláshoz jutni; dekorált rokkantak, akik végigkilincselik a fővárost hiába; diplomás emberek, akik már csak fizikai munkát kérnek; jobb sorsban élt emberek, akiknek reménye tíz-hús-harminc és százezres hadikölcsönbe sorvad semmivé, és a legválogatottabb bonyodalmak áldozatai, akik kálváriát járnak a közigazgatási, miniszteri, adó- és egyéb hivatalok útvesztőiben és mindenütt csak Minotauruszokkal találkoznak és sehol Ariadnéval. Oly borzalmas regény mindez, hogy talán van költő, akinek a fantáziája még rá tudna licitálni, de amannak a borzalma szörnyűbb marad, mert mind rideg, meztelen, most fájdalom, mindennapi valóság. Hiszen tudnivaló, hogy rettentő időket élünk. Tudjuk, hogy mindnyájunknak ki kell vennünk a részünket a lemondásból, a nélkülözésből. Tudjuk, hogy a békebeli fizetésünknek, akik munkában, állásban, hivatalban vagyunk, megkapjuk harminc, ötven, ha jól megy hetvenöt százalékát. De akik a leveleket írják, és akik magánosok és hivatalok és vállalatok kilincseit kopogtatják, azoknak semmijök sincs a gondon és nélkülözésen kívül. Nagyrészüek már lakásberendezését is megette, sőt ruháját, s amije még jobb időkben volt neki... Az államra azonban elmondhatom, hogy ma is úgy él, intézkedik, ruházkodik, sőt gondolkozik is, mintha egy gazdag és jómódú nemzet dolgát igazgatná. Olyan urat játszik, mintha csupa boldog, megelégedett és viruló publikumot kormányozna. Ijesztő adókat szed, mert első dolga egyensúlyba tartani financiáit. Hihetetlen komplikált, könyörtelen az adórendszer. Senkisé-

biztos vele szemben a dolgával és rémes pénzek folynak be az államkasszába. Maholnap a földön fekszik a mezőgazdaság, járványszerűen hull el a kereskedő és mankón jár az ipar, csak a fiskus jár büszke fejfel, bokrétával a kalapján a romok között. Kérdem, muszáj ennek így lenni? Nem várhatnánk tíz-húsz évet azzal, hogy palotákat vásárolunk és építünk a külföldön egy – hadd mondjam szelíden – újonc és diletáns külképviselő számára, amelynek egy-kettő kivételével semmi hasznát nem vesszük? Most kell olvasnunk, hogy X. Y. előkelő miniszteri hivatalnokok vagy más megbízottak ki Párizsban, ki Londonban, ki egészen Amerikáig elmentek tanulmányutakra? Mit tanulmányoznak? Nem jobb volna, ha minket tanulmányoznának itthon, a saját viszonyainkat? És nem lehetne arról tenni, hogy a hivatalokban a közönség ne a hatalmat látná, hanem pártfogóját, szolgáját ... A hatósági autókat nem hánytorgatom. De meg vagyok győződve róla, hogy elég volna a fele annak, ami van. Egyáltalán sok mindenféle van itt, aminek elég volna a fele, csak a lelkes munkából kellene kétszer-háromszor annyi, mint amennyit látunk... És éppen most, ezekben a keserves időkben jut eszébe az országgyűlési képviselőnek, hogy – nem tudom hányadszor – tiszteletdíjuk felemelését tervezzék. És ehhez hozzáreformáltunk egy fizetett felsőházat, kényszerítő szükség nélkül. Mert hiszen nagyon jól meglehetünk volna még néhány esztendeig a régivel, amelynek nem jár fizetés ... De ha megemlítem azt, hogy csak a numerusz klauzusszal kikergettek az országból igen súlyos milliárdokat; hogy a pénzgazdaság terén protezsált új és régi intézményekre további megszámlálhatatlan milliárdok mentek kárba; a szállítási engedélyek és privilégiumok révén is temérdek pénz úszott el, rosszul tervezett és rosszul végrehajtott földreformmal mennyi kár esett és mennyi haszon maradt el: ha csak ezeket gondolom meg, akkor is be kell látnom, hogy miért nem lehet a hadikölcsönt valorizálni s hogy az állam, mely oly ijesztő pontossággal hajtja be rajtunk követeléseit, miért foglal el olyan cinikus álláspontot azokkal szemben, akiknek ő az adósa s akik úgyszólván életük keresményét égették el az oltáron, mikor az állam volt megszorulva ... Nagyok az ellentétek társadalmunkban manapság. A hivatalos fény mellett igen nagy a nem hivatalos árnyéki. Az idő komor és rossz és kellemetlen dolgokban igen termékeny. Közvetlen beleavatkozással még az állam is csak keveset tehet ezzel szemben. De önkontrollal, a kormányzás gépezetének kezelésével, egészségesebb levegőt teremtene, melyben a mai nyomor, inség, türelmetlenség és elkeseredés bacillusai nem tudnának azzal a termékenységgel szaporodni, amely ma szinte járványossá teszi egyének és családok bomlását, züllését és pusztulását.”

Majd másutt így ír: „Szeretném tollamat ezúttal oly melódiákra felhúrozni, melyek megolvasztják a kormányzat szívét és melyek a boldogtalanok szíve vérzését el tudnák állítani. Mert sok vér és könny folyik el titkon, némán, talán nem kevesebb, mint amennyi elfolyt a háborúban. Míg a háborúban volt egy lélekemelő vigasztalásunk: hogy minden áldozatunk a hazáért van. A hazáért szenvedni, áldozni, sőt meghalni, dulce et decorum, édes és szép, énekelte a római költő. De a béke, mely a háborút követi, arra való, hogy a könnyeket felszárítsa, a sebeket begyógyítsa, a vérzést elállítsa. Nekünk azonban oly béke jutott, amely új könnyet fakaszt, új sebeket vág, új vért ereszt. Szomorú vigasztalás ha vigasztalás és nem új keserv, hogy nemcsak az országét, hanem ezrével egyesekét is. A béke sebesültjeiről, rokkantjairól és koldusairól szól ma az énekem.”

Szinte végeláthatatlan sorban vonulnak fel a nyugdíjasok, rokkantak, kiuzsorázottak, az öngyilkosok, a társadalom nyomorultjai: szomorú fekete menet, kik messze kerültek az élet vizeitől. De nálunk az éltető élet vizének tükre sem sima. Buborékok pattannak fel. „Rothadást, feloszlást és válságokat takar a mi társadalmunknak a felszínen oly ragyogó tükre... Fájdalom, az elmék és lelkek romlása nemcsak nálunk, de világszerte, mintha olyan mértéket öltött volna, hogy már nemcsak egyesek, nemcsak társadalmi rétegek, hanem nemzetek egésze is fertőzött állapotban lenne ... Ez már nem egy tó, amely bugyborékol és fertőzött gázokkal rontja el a világ levegőjét, ez már egy egész inficiált tenger, amelyet, attól kell féltetni, már csak egy újabb világförgeteg lesz képes megtisztítani. Mert romboló bosszú és nem irgalom; megtorlás és nem szeretet dolgozik a népek, a kormányok, a bírák és, sajnos, az emberek kebelében is.”

És ez így megy végig. Rembrandt palettájáról vett színek. És aki annyi ragyogást írt le, annak joga van e sötét színekhez. És aki ennyi szenvedést lát meg, annak nagy szeretet lakozik szívében. Társadalmunk felszínétől hosszú volt az út a mélységekig. Rákosi végig járta az utat. S kevés nagy magyarok jártak itt e sötét mélységben. Ezek a sorok már nem is vezércikkek. De profundis zsolttárok, amelyek a magyar Messiást várják, a bűnöktől szabadítót. A szenvedést tárja fel, hogy az új életre mutathasson. Hogy az utat megjelölhesse. És ez az út: a *revízió* lesz. Szünetből születik az új élet. aminek jönnie kell. Ezekben a sötét színekben bennük a hit, amely kitör és lobog, amikor újra és újra a revízióról fog írni.

Nagyon szeretheti a nemzetét, aki ennyire érzi nemzete, népe fájdalmait, bajait, nyomorúságait. Sokszor azt kell hinnünk, hogy mindannyiunk helyett szenved. Ha eddig sem volt pártember, ahogy szereti emlegetni, de pártok keretében küzdött magyar ideáljaiért. Most azonban, a *Pesti Hírlapnál* független a pártoktól. Szinte élvezi függetlenségét. Hada-kozik mindenki ellen, szembeszáll mindennel: aki nem segít csökkenteni a nyomorúságokat, aki még tetézi azokat, akiről azt látja, hogy árt a magyarság jóhírének: az mind ellensége. Rettenthetetlen. De megjárta ő már a poklokat, szembenézett a halállal is a kommunista börtönében. Sötétben élesedik a szem. S akiben hit van: csak nő a bátorság.

Küzd minden terror ellen, a bombamerényletek ellen, küzd Méhely fajelmélete ellen, – mindenki magyar, aki e földön születik és magyarul beszél, vallja –, küzd az *Ébredők* ellen: s mily szatírája a sorsnak, a harmincmillióról álmódó nyolcvannégyéves korában a vádlottak padjára kerül és el is ítéltetik. De az ítélet után csak annyit mond: nem érdekli a dolog. S a bíróság és a tekintély iránti tiszteletből nem is ír másnap a „dologról”, hanem küzd tovább, bár hangjában mély rezignáltság rezeg. És ez a dolog is, amely szimbóluma az elfolyó éveknek, csak megértését növeli, csak hitét és tollát edzi.

Elítéli a frankhamisítást, s számon kéri a legkiválóbbaktól is, amiért nem hallatják szavukat a frankvitában. „Régen várjuk, hogy jöjjön az, – írja, – akiben hazafiság és az igazság egyenrangú Istenségek.”

Talán az egyetlen, aki a politikai bűnperekben felszólal az engesztelődés mellett. Képzetele messzi északra ragadja, hol szerencsétlenek vergődnek úszó jégtáblákon. „De uram én Istenem, hányan vagyunk bűnösök, akiknek sikerült elkerülni a jégtáblát. És hányan vannak érdemesek is, akik ott dideregnek rajta. Ideje, hogy akiket a politika izgalmas

felfordulásai, szenvedelmei juttattak keserű sorsra, azokat az engesztelődés, a szeretet, a megbocsájtás eressze be azon az áldott kapun, amelyen innen belül a keserves vezeklés után, még jóvá is tehetik, amit vétettek. Vannak börtöneinkben még rabok, akiknek szabadságát biztosra vártam én és várta még sok jó magyar karácsony ünnepén. Sokan, sokan úsznak még imbolygó, elszakadt jégtáblákon. Meg kell menteni, akit lehet és nem tanácsos könnyedén újakkal szaporítani a számukat.”

Körülötte hullámszik az élet, bűnök tornyosulnak. Nemzeteket, kormányokat, tömegeket, egyeseket gyűlölet állít szembe egymással. Nyomor, kétségbeesés nő. Luxus, fényűzés tobzódik. Szocializmus, liberalizmus, kommunizmus, diktatúra, feudalizmus: mint valami pokoli üstben forr: hallatlan szenvedélyek fűtik. Világmegváltó eszmék röpködnek. A le-tűnt század jelszavai, újakkal gyarapodva, egymást váltják fel. S mint üres buborékok pattannak szét. Kongresszusok tanakodnak a világ sorsán. A világ pedig recseg, ropog. Szeretet az ajkakon, csak a szívekben nincs sehol. Izgalmas kor. Tisztalelkű, nagy elmének akár nyugodt éjjele ne legyen.

A publicista, a sokszor talán felületes, a sokszor talán gyűlölködő, a sokszor pártok útvesztőjében tévelygő, a pillanatok embere: most költő, bölcsész, pap, orvos együtt, kezét a társadalom ütőerén tartja, hallgatja ennek a beteg társadalomnak a szíve verését, tekintete lázasan kutat.

Rákosi Jenő, aki annyira benne volt a napi élet forgatagában, most eszményi magasságokba emelkedik. Igazságkereső útjában most nem pártvezérekben keres megnyugvást, hanem az Istenben. „Akinek hatalma van, annak könnyű igazságosnak lenni. De aki hatalmas és könyörületet tud gyakorolni: az jár igazán az Isten fiának az üdvösségbe vezető útjain.”

Mikor töpreng az ész csodáin, a tudás vívmányain, a rádium erején, a gépek titkain, és az egész mai titkos világon, amelyben a költészet fölé a tudás, a művészet fölé a mester-ség kerekedett, de rejtve maradt továbbra is, sőt még inkább, mint valaha, a boldogság útja: akkor is csak az Istenhez jut el. „Az ember a földön, az igazság a világegyetemben változatlan s az ember igazi és egyetlen célja: keresni az igazságot, amelyben való hit nélkül élni nem érdemes. Az igazság pedig az Isten, aki nélkül élni nem lehet.”

A beteg világ számára egy orvosságot talál csak: az új embert, új ember-nevelést, és új ember-vezetést. S mind egyformán önzetlen, tisztakezű, pártatlan, emberszeretettől és hazaszeretettől áthatott legyen.

S a de profundis zsoltárokat ragyogó, proféciás elmélkedések váltják fel. „Hallatlan változáson fog keresztül menni ebben a században a mi földrészünk s ennek a változásnak nyitánya volt a nagy háború, előjátéka az ázsiai mozgalom. És világ, a nemzetek és népek oly hallatlan könnyelműséggel, szinte táncos ugrádozással mennek e tragédiának elébe, mintha nem is sejténék, mi vár rajok, mintha nem az ő ivadékaik volnának azok, akikre ezek a dolgok várnak. Ez bizony nagyböjti elmélkedésnek látszik nagypénteki napon, amikor az ő-világ emberisége megváltatott a golgotai tragédián. Kétezer esztendő múlt el azóta s mennyi megváltatlan ember, mennyi ország s mennyi nép van még ma is a világon !”

Szeretném, ha kitűnnék az idézett sorokból: mint emelkedik a pártok embere az országok, népeket, embereket megváltó gondolatig. Pártküzdelmektől és párteszmelettől,

szörnyű tragédiák és szenvedések láttán, a mélységekből a legmagasabb eszméig. Ez már nem csupán újságírói munka: ebben az újságírói munkában már van valami az apostoli, prófétai működésből. Páratlan látvány az út: mint vezet a fiatal költő útja a legmagasabb eszményekig, a legtisztább légkörbe, nyolcvan éven túli korban, amikor a láb fáradt, a szem és fül gyenge, tiszta szívében a szenvedők szenvedésével, tiszta tekintetében a világ horizontjával, éles hallószervében a mélységek, messzeségek titokzatos hangjaival.

Innen már csak egy lépés: a *revízió*. Felemelkedés a nyomorúságokból. Lelki épség. És területi épség. A megszagatottságból, csonkaságból újból egész ország és újból a harmincmillió magyar álma. S mindez nem csupán a nemzetért, egyesért és mindannyiunkért, hanem a békéért, a mindannyiunk békéjéért, az egész világért. Ama golgotai megváltás nincs befejezve, s talán soha sincs befejezve: vár az egész világ valami megváltást, és ebben a megváltásban benne van, de ettől független és mindenekfölött és mielőbb való a mi szegény földünk sorsa és megváltása.: Nem pihenhetnek nyugodtan halottaink, a nagyok, a dicsók és a névtelenek, és nem élhetnek nyugodtan az élők: amíg meg nem váltattunk. Európának, de különösen a keleti államoknak szükségük van ránk, mint egyensúlyozó hatalomra múltunknál, jellemünknel, tehetségünknel fogva. A mi békénk: Európa békéje.

Ez a gondolat tölti be most Rákosi Jenőt teljesen. Ez foglalja le minden pillanatát. Felmutatni a rajtunk esett nagy igazságtalanságot. Bebizonyítani igazunkat.

És ennél nem lehet nagyobb feladat embernek, magyarnak, publicistának. Ebben a gondolatban tetőzik Rákosi Jenő több, mint félszázados publicistikai munkássága. És hogy ez méltó feladat nemcsak magyarnak, hanem nagy nem-magyaroknak is: mutatja Rothermere lord és Mussolini példája is. Élete utolsó éveiben ennek az egyetlenség gondolatnak a jegyében él, dolgozik Rákosi. Nap-nap mellett írja cikkeit, agitál, szónokol, s nyolcvanhat évvel vállain járja a külföldet, felvilágosít, magyaráz, tárgyal, Rothermerekkel, Mussolinival és másokkal, s az ország lázasán várja és figyelni megnyilatkozásait. Rákosi Jenő utolsó éveinek e publicistikai munkássága, munkája nemzetéért, s nemzetének áhítatos figyelése az ő szavaira: talán a legszebb látvány mind között, amit az utolsó évtizedek felmutathatnak.

Stílusának heve és szenvedélyes lüktetése, lebilincselő bája mellett vulkanikus ereje csak fokozódik, nyelvének gazdagsága fordulatokban és költői hasonlatokban, gondolatainak megkapó szépsége és lenyűgöző hatása ezekben az írásaiban emelkedik legmagasabbra.

Kétféle hírlapírók vannak: racionalisták és idealisták. Az előbbieket lenézhetik az utóbbiakat, de a hatalom az utóbbiaké. A világot, hiába minden, az ideálok vezetik. S a világnak a legnagyobb szolgálatot azok teszik, akik az ideálokat élesztik és ébrentartják. És ebben egy: nacionalista és internacionalista, a nemzete békéjéért és a világbékéért küzdő. Mily jellemző erre: a nyolcvan évén túl járó Rákosi Jenő, a nacionalista, a harcos, a nemzete sorsába bele nem nyugvó, gyönyörű cikkben, francia nyelven üdvözli Romain Rollandot, abban a hatalmas, Svájcban megjelent s Gorkijtól, Zweigtól, Duhameltől szerkesztett műben, melyben a világ legnagyobb szellemei ünneplik hatvanadik születése napján a béke apostolát, mai világunknak talán legtisztább szellemét. „Egymással szemben álló partokon állunk: ő a túlsón, én az innensón, – írja Rákosi üdvözlésében Romain Rollandhoz.

– Köztünk folyik a nagy víz, az Idő: folyik és örvénylik szakadatlanul, meg nem tudható rélok felé... így állunk és nézzük: ő a tolongó vizeket, én őtet. Ő nem is sejtve, hogy én vagyok, és nézem őt, és meghatva attól a nagy erkölcsi komolyságtól, mellyel Istentől nyert adományait az emberiség érdekeinek a szolgálatába bocsátotta. És csodálatos, ez a cinikus kalózkor, mely csak a zsákmányt és a gyönyört látszik becsülni, favorizálva figyel Romain Rolland beszédére, mely egyszerű, mint a természet maga. És íme, meglobogtatom hódolattal és üdvözetül feléje, kisdéd és szerény magyar zászlómat, ezt a reám nézve legnagyobb ügyet, melyet a földön ismerek. Ő viszont, mint az emberiség őrszeme és zászlóbontója, áll az Idők partján, kezében az isteni ígével, fehér lobogójával. Testvériség, igazság, emberi jog, világbéke és világboldogság vannak e zászlóra írva s nekem, hazám mai megalázott rabállapotában a könnyem hull, amikor e dicső jelszavakat olvasom. De az ő agyvelejében ez az egész ideális élet valóság... Az emberi nagyságok lelkében a világszellem lélegzik s onnan beszél hozzánk. Ez vonzza Romain Rollandot Michel Angelohoz, Tolsztojhoz, Gandhihoz, Beethovenhez, akik művészetükkel, alkotásaikkal, gondolataikkal és érzéseikkel legközelebb jártak az istenséghez. Ezek mondják a nagymisé a teremtő és a teremtett világ dicsőítésére és Romain Rolland, mikor könyvet ír róluk, nekik ministrál. Ezek a művésznagyságok hallják az égiszférák zenéjét, bennök testet ölt a világegyetem, a teremtés törvénye. Köztük és mi közöttünk közbül áll Romain Rolland, nagy, fehér békelobogójával, szemét az Igazságra szegezve, szavát a vergődő, küzdő emberi lélekhez intézve. És a nagy víz, az Idő megállíthatatlanul hajtja irtóztató tömegeit tovább: a határtalanságba, az örökkévalóságba, és mindent magával sodorva, és meg semmit sem kímélve és csak a teremtő Isten zsámolyánál juhászodva meg.”

Rákosi Jenő szinte lehetetlenre vállalkozott. Neki az archimedesi pont mindenben a magyar kérdés volt. Ő a világot akarta e pontból kimozdítani. De ebben a küzdelemben a legnagyobb ideálok vezették. S a legtisztább fegyverek voltak eszközei.

A világháború, a lelki depressziók megtépázták az illúziókat. Illúzióknak napfény kell. Nálunk talán Rákosi látta meg elsőnek: mily nagy szükségünk van az illúziókra.

Illúzió, hit, szuggesztió: ezek lettek most küzdelmében a publicista fegyverei. Ahogy például a revíziót, a lordot állandóan ismétli, csodálatos változatossággal: az szinte tipikus, majdnem azt mondanám: orvosi példája a szuggesztióknak. Ez a szuggesztió, ez a csodálatos változatossággal variált, ismételt szuggesztió az ő hatalmas, meggyőző erejének legfőbb alkotó eleme. Senki sem volt oly tisztában a lélektani fegyver erejével, mint ő. Sérélmeink szakadatlan emlegetése, hivatkozás szakadatlanul Rothermere-re, szakadatlan idézése a revízióknak, mint az Igazsághoz vezető egyetlen útnak: az érzések minden változó futamát érintve, a hangszínezés virtuozitásával, de mindig egy érzés és egy eszme felé törve: így akarta Rákosi Jenő a közvéleményt a cselekvés felé hajtani.

Ami Rákosi tollát vezet, ami eszméit fűti, ami hírlapi cikkeit most olyannyira szuggesztív erejűvé teszi: az mindenekfölött a hit. A magyarságban való hit. Ez a magyarságban való hit szinte vallássá magasztosult nála, bármily kérdésbe kapcsolja bele eszméjét, szinte szent rögeszméjét, hogy revízió nélkül nem élhetünk: mindenben ez a hit vezet. Vallásos kultusszá teszi a revíziót, s mindent, amit vele kapcsolatban a magyarság érdekében jónak lát. A hit azonban türelmetlen. Ha hibázott, ha talán elvakult volt is: erre

vezethető vissza. Hogy optimizmusa, idealizmusa, ami e nagy hitével együtt járt, ami különben végig kísérte egész publicistikai pályáját, mindenben mindig hasznos volt-e, arról lehet vitatkozni, de hogy most, napjainkban, szükség volt erre az ő határtalan idealizmusára és optimizmusára: az bizonyos. Ez az optimizmus adott erőt Rákosi Jenőnek, hogy egész lelkét betöltő eszményéért, a revízióért, ami most irodalmi, kulturális, nemzeti vágyainak egybefoglaló megtestesülését jelentette, felvegye a harcot hazájában és hazáján kívül. Nem üres szavakkal, hanem oly teljes fegyverzettel, az adatok és érvek oly meggyőző tárházával, amilyennel korábbi küzdelmeiben alig harcolt. Tisztában van azzal, hogy a külföld csupa szimpátiából, barátságból nem áll mellénk. Tudja, hogy „nekik nem fontos a mi ezer esztendőnk, a történetünk, nyelvünk, hagyományunk, földünk.” Való sérelmeinkre mutat rá, amit ők kell, hogy „természetellenesnek, igazságtalannak és kegyetlennek tartsanak.” És ez az, hogy millió és millió magyart is elcsatoltak tőlünk idegen járom alá. Ábrándokban nem ringatja magát, kész a megegyezésen alapuló békés megoldásra is. De ennek „a békés megoldásnak méltó és megfelelő árának kell lenni és az országra nézve nagy értéket és erőgyarapodást kell jelentenie és igazságunk egy részét teljesen kell fedeznie.”

Ebben a küzdelmében nem tud betelni Rothermere nevének a magasztalásával. Azt, amit lelkesedése inkább csak sejtett, amit fantáziája csak elképzelt, azt, mint reális dolgot, Rothermerének köszöni. Az ő neve jelenti neki a világitó fáklyát. „Egy ember, akinek hinni kell, ember, akit követni érdemes és ember, akiért lelkesedni lehet. Az Isten nemzeteknek nem adhat nagyobb ajándékot, mintha megajándékozza férfiúval, aki testben, lélekben, gondolkozásban és cselekvőképességben egész ember.”

De ez a küzdelem mutatta meg azt is: mily nagy küzdelmet vívott saját lelkével is Rákosi Jenő. Korántsem volt olyan egyensúlyozott lélek, amint gondolni lehetett. Kegyetlen benső vívódások árán jutott el élete és eszméi harcainak ez utolsó állomásáig. Ezt a vívódását mutatja az a cikke is, amit Mussolinival történt beszélgetése után írt. „Megrendítő” volt ránézve a beszélgetésnek az a része, amelyben Mussolini kifejti, hogy a Habsburg-dinasztia sorsát végleg elintéztnek tartja. „Most tudom, hogy miért lettem Isten kegyelméből nyolcvanhat éves és bizalommal és hittel járom tovább a világot, keresve revíziót, a revízióhoz férfiút boldogtalan nemzetem megmentésére.”

Amikor pedig egyesek „egy tendenciózus és ostoba koholmánnyal”, a Harmsworth királyságával és a királykérdéssel kapcsolatban „hallatlanul erős kifejezésre ragadtatják magukat”, szembeszáll még régi fegyvertársaival is. A Habsburg-kérdés ránézve is el lett intézve. „Én az országért, a revízióért küzdök s nem egy családért vagy éppen személyért, akik esetleg kockáztatnák a revíziót is és az országot is” ... Király kell... modern király, akinek tekintélyét nem az udvari etikett és a testőrség biztosítja, hanem az, hogy a most induló új világ számára van lelkileg, szellemileg és anyagilag felfegyverkezve ... Én revízióra hívok mindenkit. Ez az, ami sürgős. Revíziót, mielőtt koldusokká leszünk és mielőtt az elszakított területek magyarságát végkép ki nem pusztítják. És királyt kérek, aki a revíziót meg tudja csinálni. Valamikor harmincmillió magyarról ábrándoztam. Ez volt egész politikai programom hatvanöt év óta. Most revíziót és királyt kérek, hogy újra visszatérhessek életem legszebb álmának éltető körébe.”

Szembeszáll küzdelmében az ország legfőbb vezetőivel is, amikor a Pesti Hírlapban megjelent cikkeit a bibliai trombitához hasonlítják, amire azonban ma már nem dőlnek le Jerikó falai. „Mindenki téved, – mondja, – ha a mi lármánkat, a mi cikkeinket a bibliai trombitákhoz hasonlítja. Mert ha tán a harsonák rivalgására nem is dülnek össze Genf falai, de egészen bizonyosra lehet venni, hogy harsona és láрма nélkül még kevésbé rendülnek meg ezek a falak. A mi cikkeinket voltaképpen a kormánynak kellene sugalmaznia. Mentől diplomatikusabb és begomboltabb ő, annál jobban kellene biztatnia minket, hogy csak előre fiaim. De ő maga nem tesz semmit, bár ennél még rosszabbat is mondhatnék rá, a mi lármánk pedig terhére van. Pedig, ismétlem, nem vagyunk harsona, nekünk minden cikkünk csak az a vízcsepp, amely kivájja a sziklát is, non vi sed saepe cadendo. Kivájja a genfi sziklát, kivájja Radomér ott künn a legkeményebb sziklák, mi pedig kivájjuk az itthon valókat, ha mellénk nem állanak.”

De szava akkor a leglázasabb, sőt szinte lázító, korbácsoló és marcangoló, a vészekől korbácsolt tenger harsogásához hasonló, örvényeket kavaró, keserű és békétlen, amikor „elbúsult lélekkel” az elszakított magyarok szenvedéseit állítja elének.

A revízió elmaradhatatlan szükségességét, legtömörebben, cáfolhatatlan érvekkel abban a cikkben foglalja össze, amelyet Rothermere felkérésére a Daily Mail számára írt. Ez a cikk nevezetes nemcsak Rákosi Jenőre, hanem hírlapirodalmunkra is. A háború után Rákosi volt az első hírlapíró, aki a magyar ügyet, magyar igazságot az angol közvéleményen át a világ közvéleménye elé vitte, mint valaha Kossuth Lajos.

„Magyarország balsorsa Nyugat-Európa veszedelme.” Ez a címe cikkének, amelyben végigpillant százados küzdelmeinken, hogy jobban megvilágíthassa a jövőt. „Mint állunk – kérdi – a jövővel szemben? Lesz-e Nyugateurópának a nyugati kultúrában felépült magyar várnégyszögre ezentúl is szüksége? Fenyegeti-e a jövőben is Európát valamely invázió Ázsia titokzatos mélyéből? Hogy az európai behatás alatt álmukból ébredő ázsiai néptömegek mily fordulatot adnak a világtörténetnek, arról gondolkozni lehet, ma még beszélni korán volna. De hogy Európának számolnia kell az ázsiai veszedelem ama részével, amellyel közvetlen érintkezésben van, és hogy fegyverkeznie is kell ellene nemcsak karddal és ágyúval, hanem rátermett és próbát tett nemzetek fentartásával: az bizonyosnak látszik. Ez a rész pedig Oroszország és a Balkán. A mi szomorú korszakunk megmutatta, hogy a szláv lélek a nyugati eszmék, a szabadság, az alkotmányosság iránt semmi fogékonysággal nem bír, s hogy minden uralomnak, legyen az cári autokrácia vagy tanácsköztársaság, csak kicsapongásait ismeri és gyakorolja. Két egymással ki nem békíthető világnézet áll itt szemben: a nyugati alkotmányos gondolkozás és a szláv orthodoxia despotizmusa. Ez a két világramlat itt Európa keletén fog megütközni s Magyarország testén keresztül fogja első harcait megvívni, ha Európa elejét nem veszi e világháborúnak, mely az idők méhében érlelődik. Az orthodox vallás mindenütt azonosítja magát a nemzetiséggel. S nemzetiség és vallás mindenha gazdag forrása volt a háborúknak. Hogy pedig mily átalakító ereje van az orthodoxiának, mutatja Románia példája. A román, nyelve szerint nem szláv, de gondolkozása, szokásai, erkölcei szerint ép oly bizantinus, mint egyháza, az orthodox keleti egyház. Ez magyarázza meg a most folyó harcot is Erdély és Ó-Románia politikusi között. Erdély politikai vezérei a magyar kultúra növendékei s a román testvéreikkel való ki-

békülés és ölelkezés után ma kiábrándulva, gyűlölettel állanak a román királyságbeli politikusokkal szemben.”

„Oroszország ma ugyan harcképtelen. De azért Európának be kell rendezkednie a védelemre, arra az időre, amikorra Oroszország ismét visszanyeri harcképes állapotát s újra kinyújtja kezét a háborúban elvesztett országaiért s felveszi újra régi játékait a Balkánon s ismét megindítja titkos és nem titkos hadjáratát e céljainak itt Európa keletén egyetlen komoly akadálya, a magyarok ellen, mint tette a háború előtt. Természetesen mindé romboló erők ellen Magyarország még helyreállítva is egymagában nem elégséges védelme a nyugatnak. Ellenben a nyugat a helyreállított Magyarország nélkül csak annál könnyebb prédája lesz az előretörő szláv orthodoxyának. És a jelen idő borzalmas veszedelme az, hogy a régi Magyarország kétharmadát a nyugat a párizsi békével kiszolgáltatva ennek az új ázsiai szellemnek. Hiszen a Balkán, szláv hatalmaskodó szelleme folytán állandó tűzfészke Európának, máris messze kitolta előőrseit Európa nyugata felé, mert a Magyarországtól elcsatolt részekben a szó szoros értelmében tűzzel-vassal folyik az orthodoxia háborúja a nyugati kultúra és civilizáció ellen. A kiterjesztett Balkán a kiterjesztett tűzfészket jelenti. Ehhez járul, hogy a magyar nép, bár ma még birtokában van ezeréves történelme öntudatának, Trianon bilincseiben széttépve, igaztalanul és oktalanul károsítva, és sokféleképpen megalázva, elkeseredésében fogékonyabb és csak hajlamosabb lesz a felforgatások iránt, s fizikai erejének is csökkenésével elveszti történelmi hivatásának érzékét és öntudatát s akit a Gondviselés őrszemnek rendelt ki egy fontos állomásra, kényszerítették éppen azok által, akiknek biztosságát, kultúráját és kincseit őrizni és védeni volt hivatása, hogy aléltan megadja magát és ellenségei kezében fegyver és eszköz legyen régi barátai veszedelmére, romlására ... Ez a jelentősége Európára nézve a trianoni békeszerződésnek. Mi magyarok tudjuk és érezzük ezt. És tíz év óta fájdalmasan és megdöbbenve tapasztaljuk, hogy Európa úgy tesz, mintha sem nem tudná, sem nem érezné. Ezért nekünk szinte divinációnak látszik, hogy egy angol ember is azon a ködön és feketeségen keresztül, melyet a trianoni békeszerződés jelent, meglátta, megérezte és Európa szeme elé tárta. Rothermere lord e cselekedetében hihetetlen férfierkölc, kimondhatatlan államférfiúi bölcsesség és elbeszélhetetlen angol becsület van.”

S amikor Rákosi Jenő dornochi látogatásának hatása alatt jönnek Rothermere üzenetei, Rákosi már betegágyából megrázó szavakkal kíséri és magyarázza Rothermere üzeneteit. Betegágyából, híres, erős fizikumának roncsaiban is világos szellemével küldi Rákosi töredékes gondolatait, szavait: mind a revízióról, mind Rothermeréről: minden szón érezni az immár utolsó szavaknak a fájalmát, minden szava az utolsó figyelmeztetés sóhaja. Utolsó világos pillanatában is a magyarság jövője foglalkoztatta. „Ez az ország nem lehet többé familiák patrimoniuma, osztályok zsákmánya, hanem át kell adni a modern szellem uralmának, amelyen felépül a világ rendje. A gondviselés nem játszik hiú játékokat és blaszfémia volna gondolnunk, hogy a kétségbeesések mai világában hiába és céltalanul terelte volna össze a brit géniust a magyarral.”

És ezzel kihull kezéből a toll és örökre eltűnik előlünk alakja.

Van-e meghatóbb és nagyszerűbb látvány, mint Rákosi emelkedése a mélyből, a kis

pártharcoktól idáig fel a kossuthi eszméig. Pályáját a megalkuvók, a hatalom oldalán kezdte. Pályafutását örök lázadással a hatalommal szemben Kossuth mellett fejezte be. Neve örök intőjel, figyelmeztetés lett, mint hatvanhét körül Kossuth neve. Aki végig élte Kossuthtól kezdve napjainkig ezeréves történelmünk legváltozatosabb és legkegyetlenebb korszakát, csak az juthatott el idáig erre a magaslatra. Ő abban a légkörben kezdte pályáját, amelyben divat volt Kossuth érdemeinek kicsinylése, nagyságának tagadása. Kemény iskolájából indult pályájára, és óriási hatással volt reá Kemény és Deák, de mi volt e nagyok hatása mellett a világháború, a kommunizmus, a Trianon hatása!

S mily rendkívül jellemző: utolsó írásainak hangja, lendülete, sőt frazeológiája, gondolat- és érzésvilágának kifejezőmódja, patetikus, szenvedélyes, heves stílusa egész kossuthi. Mindig élő nagyokkal tartott: most mintha Kossuth szellemalakja járna előtte. Írásaiban soha senkit nem utánozott, eredeti, jellegzetes volt mindig, stílusa iskolát teremtett: most azonban lépten-nyomon mintha Kossuthot hallanánk. Már cikkeinek egyszerű címei is megváltoznak. Most ilyenek: „Recsegnek a pokol kapui”, – „Türelem? Meddig még?” – S cikkeiben így ír: „Ez a mi sorsunk feje, (a revízió), vágjátok le és fejvesztett halott lesz a nemzet. Vegyétek kezetekbe, és ez a feltámadás.” Másutt: „Rákóczi hagyományainak hűséges őrzői álljanak Radomér lord szent zászlaja alá, döngessék meg Genf kapuit a jelszóval, hogy: Revízió. És jszázszorosán verje vissza a Kárpátok isteni láncá visszhangban, hogy: Revízió, Revízió és Revízió.” Vagy: „Következett Rothermere lord pergőtüze, mely szétszaggatta fejünk felett a felhőket, megfélemlítette ellenségeinket és égzengésszerű szavával felébresztette érdekünkben a világ lelkiismeretét... Hatalmas ütésektől recsegnek a poklunk kapui. Egy kisség még, és látni fogjuk a napvilágot, amelyen földrészeket bejáró szavával követelte Magyarország helyét lord Rothermere.” Vagy: „Nálunk mindig a lemondást, a várakozást, a meghunyászkodást, az aranyos közélet hirdetik és önértégyilkoló megaláztatások tűrését papolják, pedig sohasem álltunk nagyobb feladatok, dicsőbb kötelességek előtt, mint ma. Hiszen tkerébetört ország a hazánk, erkölcsi rabláncra vannak fűzve milliányi magyarok s nekünk minden nap azt kellene hallanunk a fórumon, a templomokban, az utcán és otthon: nézzetek oda, őseitek örökét elrabolták, nincs hazátok, mert Csonka-Magyarország nem ország, és így tovább. De mi minduntalan azt halljuk bölcséinktől ..., hogy: türelem, és mikor az emberek szíve reszket a revízió gondolatától és vágyától, akkor a kormány – halljátok egek! – a kormány is, – revíziót ígér és készít elő, de csak házszabályrevíziót . . . Ki van tűzve Radomér lord zászlaja: minden magyar azon tartsa a szemét és semmit sem tartson fontosnak, ami nem ezt a szent, ezt az egyetlen célt szolgálja: magyar földünk visszaszerzését, négy millió magyar megmentését a magyar nemzet számára.”

A forradalmak leverése a legtisztább elméket is elfogultakká, opportunusakká teszi, így volt ez nálunk is negyvenkilenc után. Szörnyű összeomlásunknak kellett jönni, hogy a világ közvéleménye és a népünk lelkében szunyadó érzés a kossuthi eszmékben találkozzék. Ennek adott hangot élete végén Rákosi Jenő.

A Trianonról, revízióról írott cikkei mind megannyi imádságok voltak. Egy-egy cikke szinte apoteózis a nemzet érzésvilágának.

Dessewffy, Széchenyi merev, báj- és formanélküli, darabos nyelve után óriási fejlőd-

dés volt, óriási volt az út Kossuth Hírlapi cikkeiig. A bátor hang, az okfejtés frissesége, a szavak dinamikája új volt. De Kossuth után fejlődés volt Rákosi sokoldalúsága, egyszerűsége, közvetlensége, humora, vitázó ereje, világos okfejtése, stílusa. Kossuth hosszú mondatait Rákosinál a rövid mondatok váltják fel. Érdekes különben, hogy mindketten egyformán szeretik a latin idézeteket. Kossuth mint publicista is inkább szónok. Inkább hallgatóságot képzel maga elé, amikor ír, mint olvasót. Nem így Rákosi. Bár utolsó cikkei, mint láttuk, mindinkább szónokiasak. Kossuth a népszónok, ha ír, inkább egy válogatott közönséget képzel maga elé. Rákosi mindig a nagyközönségnek ír. Kossuth Hírlapi cikkeiből nem ismerjük úgy meg korát, mint Rákosi írásaiból a magunk évtizedeit. Rákosi mindennapi cikkeiben benne van és benne fogják mindenkor találni napjaink egész életét, historikumát. Ennek magyarázata: Kossuth írásaiban nem oly közvetlen, mint Rákosi. Kossuth mint szónok, a szívre hatott, mint publicista, inkább az észre. Innen van sok fejtegetése a Hírlapi cikkekben. Rákosi sosem annyira fejteget, mint inkább éreztet. Bár az észre is hat: de a szív az első. Inkább érzés, mint argumentum. Bár nagyszerűen tudja a kettőt összeegyeztetni. Az impresszionista festők módszerével dolgozik. Egy-egy képpel, színnel, adomával fest egy hangulatot, üt meg egy hangot, működésbe hozza az olvasó képzeletét, s ha ezt a képzeletet irányítja is, de rá is bízta magát az olvasó képzeletére. Írásainak ez a módszere teszi, hogy itálán senki nem volt évtizedeken át olyannyira a közhangulat ura, mint Rákosi. Rákosi élete végén egy lett a közvéleménnyel.

Halálával ellenségeink egy óriási csatát nyertek. Mert ha valaki, úgy ő tudta volna akár hosszabb időn át a nemzet lelkében ébren tartani a revíziónak forró vágyát. Az ő tolla volt: nemzeti ügyünknek legnagyobb hadserege. Ő előtte is, az ő idejében is, sőt ő utána is voltak, akik talán nem kevesebb tehetséggel folytak be a közvélemény irányítására, aki azonban oly zseniális frisseséggel, oly hosszú időn át tette volna, mint Rákosi, nem volt kivülről még egy. Élete végén ez az újságírói toll maga a szárnyaló lélek. Kossuth legnagyobb szónokunk, – Rákosi legnagyobb publicistánk, s a magyar nemzet legnagyobb tanítómesterei közé tartozik. Érzéseket kelteni, korbácsolni, viharoztatni, utat, példát mutatni: ők tudtak leghatalmasabban. Érzéseik leszívódtak minden magyar lelkébe. Élnek. Hatnak. Uralkodnak fölöttünk.

Kellett az ő nagy hite. S nehéz lett volna ilyen nagy hittel nem optimistának lenni. De azért lelke egy kis zugában sötét szárnyaival ott gubbasztott a pesszimizmus is. De ezt nem volt szabad látnia senkinek. Cikkeiben gyakran említi, hogy jönnek hozzá az elszakított területről magyarok, híreikkel, panaszaikkal. Egy alkalommal véletlenül épp nála vagyok, amikor egy ilyen elszakított magyar arról beszél: mennyire nem törődik itt senki velük, az ő otthoni küzdelmeikkel, dolgaikkal, hogy mennyi panasz hangzik el ott náluk, elfojtottan, a legjobbak részéről, ellenünk. És beszél arról, hogy még azzal sem törődünk kellőképpen, hogy kultúrájuknak, irodalmuknak, küzdelmeiknek, olyannyira megnehezült életüknek a dokumentumai megőriztessenek itt nálunk, amik nélkül pedig sem most, sem a jövőben életüket, históriájukat soha tisztán nem láthatjuk. Rákosi hallgat. Egyszer csak alig hallhatóan ennyit mond: „el is pusztulunk.” Rettenetes szavak. Felejthetetlenek. A másnapi cikk azonban biztatott, reményt keltett, mint mindig. Egy más alkalommal tanuja voltam, amint félórát ült az összerombolt pozsonyi Mária Terézia-szobornak, Fadrusz re-

mekének csonkjai előtt. És könnyezett. A nyolcvanhatéves Rákosinak ezt a könnyeit látnia kellett volna mindenkinek. De persze akkor nem könnyezett volna. S másnap a cseh rombolásokról egyik legmeggrázóbb s Nemzeti Múzeumunkról egyik legszebb cikke jelent meg.

Nehéz bárkinek is, akinek a tollhoz köze van, méltatni Rákosi Jenőt, a publicistát. Hiszen nincs senki az utolsó ötven évben, aki ne tartoznék neki köszönettel. Közvetlen vagy közvetett hatásáért, személyes vagy eszméi útján gyakorolt hatásáért. És alig van, aki ne köszönne neki szeretetteljes segítséget az első lépéseknél. Hatásának egyik bizonyítéka, hogy az ellentáborban dolgozó publicisták jórésze is és épp a legkiválóbbak, mint például Milotay István, Pethő Sándor, az ő keze alól kerültek ki. Vele szemben nehéz nem elfogultnak és nem elfogódottnak lenni. Publicistikai működésének e vázlatos képe azonban igyekezett elfogulatlanul feltüntetni az ő, már csak méreteinél fogva is, páratlan nagyszabású publicistikai működését.

Emberi nagyságának arányait is publicistikai működése szabta meg. Közvetlen egyénisége és közvetlen, természetes írásmodora egymást magyarázzák. Irodalmi működéséről, miután a baráti érzés és az ellenszenv már kimerített minden jelzöt, az irodalomtörténet fogja majd kimondani a költői munkásságának is jelentős helyet kívánó pártatlan ítéletet. Azt azonban már most is láthatni, hogy csupán publicistikai működésének a hatása is, hatvan évi irányítás, közvéleményteremtés után, amikor szavai belevésődtek a szívekbe és szavainak a következő generációk szívében is nyomuk lesz, maradandóbb, mint nagyon sokak munkája azok közül, akik ez alatt a hatvan év alatt lenézték Rákosi Jenő hírlapírói munkásságát, mert ilyenek is voltak, és bölcselkedtek, vagy regényt, verset, színdarabot írtak. S napjainkban, amikor annyi bálvány omlott össze, ő, szinte mint sajátmagának a szobra, mindvégig szilárdan állt előttünk. Annyi szomorú látványtól fátyolos tekintetünket felé irányítani: megnyugvást, hitet, erőt, világosságot jelentett és jelent még sokáig mindannyiunk számára.

Legszebb látvány: valaki már a kilencvenedik évéhez közel, bár végig fejlődésben, ugyanazon lelkesedéssel, hittel és céllal, amellyel pályáján megindult. Szinte csodával határos a mi szkepticizmusokkal, elfáradásokkal teli korunkban a rajongásnak és hitnek az az épsége, amely munkájában változatlanul hevítette. Személyének még koránál fogva sem kívánt semmi kiváltságot. Szerkesztőségekben az irodalmat és a közéletet szemlélve, folyton fáradhatatlanabban dolgozott, mint bárki más. Legelsőnek jelent meg mindig, s legtöbbször utolsónak távozott. Dolgozott, nem azért, hogy saját magának elérjen valamit, mert hisz rég elért mindent, amit akart, és elérhetett volna bármit, ami fényesség a földi dolgokban, hanem mert ez a szünetnélküli munka neki létszükséglete, lényének velejárója, életének tartalma volt. Kitüntetést, hivatalos állást, mint régen a hivatalos lap szerkesztői tisztségét, képviselőiséget, mit annyiszor felkínáltak neki, mindent mindig visszautasított.

Nem akart soha egyéb lenni, mint újságíró. Minden hatalmát ezzel szerezte, újságírói tollával és hogy a sajtónak ma oly nagy hatalma van: az is jórészt az ő munkájának az eredménye. Mikor nyolcvanadik születésnapját ünnepelte irodalmunk és közéletünk, Márkus Miksa az Újságíró Egyesületek nevében köszöntését e megszólítással kezdte: Atyánk és Mesterünk. Erre volt legbüszkébb. Ő kapcsolt össze bennünket azzal a hősi korrallal, mely-

nek utolsó képviselőjét Jókaiiban még mi is láttuk. Az ő ideálokban való hite érteti meg velünk mind azt a gigászi munkát, amit a magyarságért, a nyelvért Kazinczyék végeztek, az ő munkabírása magyarítja meg azt a hirtelen megnövekedését szellemi életünknek, amely Arany Jánossal, Jókaiival, az alig bölcsőjéből kikerült irodalomnak helyet követelt a világirodalomban. És hogy megváltozott viszonyok között, megváltozott munkákat követelő, s a kor új és újabb kívánalmainak megértését ránk parancsoló napjainkban azokhoz a letűnt hősökhez hasonlónak a hiányát nem éreztük, ez azért volt: mert Rákosi Jenőnk volt.

Minden változó és minden mulandó dologban kereste és megtalálta a maradandót, kihámozta a magának megfelelőt, de mindezt egy nagy cél szolgálatában: a nemzetiért, a magyarságért. Ebben az útjában közelről egyesek előtt talán következetlennek tűnt fel, de habozónak akkor sem; talán irányt változtatónak, de révedezőnek sohasem; talán mellék-ösvényekre térőnek, de olyannak nem, mint aki kerülő utakon jár. Ha céljai felé az utat légvonalban tehette volna meg, bizonyára egyenesen halad és mindannyian annak látjuk útját. De köztünk járt, harcait köztünk vívta, bele kellett botlania napjaink tülekedésében olyan dolgokba, eseményekbe, vitákba, amelyeknek fölébe kerülhetett volna egy gyöngye szárnyrebbenéssel, ha le akart volna mondani, – ami sokkal könnyebb feladat, – a tanításról, vezetésről, irányításról. S éppen azért, mert nem ismert akadályt céljai elérésében: jó tudott lenni mindenkihez, de kegyetlen is ahhoz, ki gáncot vetett eléje. Hogy eközben egy Madáchot nem fedezett fel, mint Arany János, az igazán nem rajta múlt. Hogy egyeseken keresztül is tiport, az harcok közepette természetes. És ha látta is, hogy sokszor azok is ellene fordultak, akikkel jót tett, és ha csalódott is azokban, akikben bízott: hitéből nem hagyott el egy szemernyit sem, és szeretetéből sem, amellyel mindig maga köré nézett. Jöhettek azóta, hogy fellépett, nagy tehetségek az irodalomba és publicistikába, de akiben a hit, az egyenesség nagyobb és tisztább lánggal égett volna, mint őbenne, nemcsak abban a törekvésben, mely bizton kitűzött célja felé irányította hírlapírói tollát, váltakozó esz-  
közökkel, de egyforma lelkesedéssel, hanem hit a saját munkájában is, amelyre elküldetett: ilyen ember nem volt több egy sem. Ő nagyobb áttekintésével hamarabb meglátta a célokat, mini a körülötte élők. Ezért nem értették meg sokszor sokan. S ezért balgák azok, akik őt egyes tények és nem eredmények után ítélik meg, akik pártok keretébe szorítják, ahelyett, hogy hírlapírói munkásságának egész lényegét tekintenék, óriási cselekvő erő párosult benne mély költői lélekkel. Ha az első győzedelmeskedett, a cselekvőerő: akkor realista. Ha az utóbbi, a költői lélek: akkor idealista. S realista annyiban, hogy minden idegszálával a mában gyökeredzett. Innen volt érdeklődése a mindennapi események iránt, s innen volt, hogy minden napra megtalálta a maga tárgyát, de ahogy tárgyát nézte, megfogta, szemlélte: ebben már idealista volt, mert ebben a munkájában már a költői lélek is dolgozott. Ez a kettő azonban, a realizmus és idealizmus, legtöbbször harmonizált benne. De ez adott legtöbb félreértésre is alkalmat. Azért: mert az idealizmus ma talán mindenkiben kiveszett már, a realizmus pedig önérdekké alacsonyult. Ő adott kifejezést azoknak a gondolatoknak, törekvéseknek, amelyek évtizedeken át éltek és ma is élnek a jobbak lelkében, néha öntudatlanul. Ebben rejtett népszerűségének és hatalmának titka. Lelkében állandóan szép látomások éltek. A legkisebb események a gondolatok, eszmék egész raját verték fel lelkében. Az a szűk horizont, ami előtt mi mozgunk, az iro-

dalom, a közélet legkisebb eseményének rezdülésére, ha ez kapcsolatba jöhetett vágyaival, lelkében azonnal végtelen távlattá szélesedett ki, amelyben a mozgó élet a maga titkaival, előttünk homályos érthetlenségeivel az ő szemében, az ő céljai előtt azonnal nagyszerű, világos és határozott lett. Olykor talán feláldozott valamit a művészetből is ezért a célért, a nemzetiért; de vajjon nem szentebb-e így ez, mintha megfordítva, a nemzetit áldozza fel a művészetért.

Iskolás korunkban mint költőt, drámaíró-tanultuk megismerni, (lelkünkben: a félelmetes nagyságot); később a hatalmas harcost (személyes érintkezésben: a megértő jó-akarót) láttuk benne, ki hatalmát egyedül újságíró-tollával kereste; s ha az irodalomtörténetben sokirányú működése egybe fog is folyni, a jövő nemzedék előtt a publicista fog állni elsősorban. A publicista, akinek hatása minden új harcok közepette is termékenyítő s egyénisége mindig izgató probléma lesz azok számára, akik nagy, érdekes emberekről szeretnek gondolkodni.

Apostol? Próféta? A kortársi elismerés felruházta az ő nevét még életében minden dicsérő jelzővel. Hogy áttekintettük hírlapírói munkásságát, látjuk igazán csak, mennyire: nagy ember volt. S ez talán a leghelyesebb kifejezés. Hittől, idealizmustól megszállott nagy ember. Aki jókor jött. És ha boldogság az a tudat, s bizonyára ennél nagyobb boldogság alig van: hogy jó, üdvös, maradandó hatást sikerült gyakorolnia a kortársakra, és hitet árasztania maga körül és mindenekre: úgy kevés ember van, aki oly nyugodtan pihenhet sírjában, mint Rákosi Jenő. S ha a jövő nemzedék nemzeti céljait eléri magyarságában, irodalmában, állami életében: mindenekelőtt az ő hírlapírói tolla előtt fog tisztelegni.

Ma még kellőképp méltányolni sem tudjuk, mily hallatlan gazdagságot jelent ő nekünk mai nyomorúságos, szomorú helyzetünkben. Hányszor szólalt meg az ő tollával a nemzet lelkiismerete, hányszor fogunk még nehéz napjainkban ő hozzá menekülni: kevesen vannak a mi korunkból, akik egész egyéniségükkel oly nemes példaadásként fognak állni a késő nemzedékek előtt, mint ő.

Az elcsatolt Komárom e napokban egy szép, nemes gondolatot valósított meg. A református nagytemplom háborúban elvitt harangja helyébe öntetett új nagy harangjába Jókai nevét vésette. Ott az elcsatolt területen hadd hirdesse ez a harang a nagyszülött magyarságát, hitét, álmait. Minden harangba így kellene ma nálunk, csonka földünkön belevérsni Rákosi Jenő nevét. Hadd kongassa minden harangszó Rákosi Jenő hitét a magyarság jövőjében, hadd áradjon hangja messze túl a határokon. Mindenek szívébe és fel a magaságokba. Hirdessen reményt. Zúgasson vészt. Keltsen áhítatot. Nyújtson vigaszt. Legyen a béke, legyen harc szava. Zengjen áldást, ha majd eljő ideje.

Minél inkább távolodunk attól a kegyetlen hideg téli naptól, amikor Rákosi Jenőt temettük, annál inkább látjuk a veszteséget, s látjuk, nincs senki, aki az ő kezéből kihullott újságírói tollat felvehette volna. Szinte félve érezzük: vele meghalt az ideális újságíró. Sőt: kihalt az ideális újságíró.